

Economisch-Statistische Berichten

ALGEMEEN WEEKBLAD VOOR HANDEL, NIJVERHEID, FINANCIËN EN VERKEER

UITGAVE VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

29^e JAARGANG

WOENSDAG 2 FEBRUARI 1944

No. 1441

COMMISSIE VAN REDACTIE:

*J. F. ten Doesschate; P. Lieftinck (tijdel. afwezig);
J. Tinbergen; H. M. H. A. van der Valk; F. de Vries;
M. F. J. Cool (Redacteur-Secretaris).*

H. W. Lambers — Adjunct-Secretaris.

Abonnementsprijs van het blad, waarin tijdelijk is opgenomen het Economisch-Statistisch Maandbericht, franco p. p. in Nederland f 20.85 per jaar („Prijsvaststelling No. 052, IM 312"). Buitenland en koloniën f 23,— per jaar. Abonnementen kunnen met elk nummer ingaan en slechts worden beëindigd per ultimo van elk kalenderjaar. Losse nummers 50 cent. Donateurs en leden van het Nederlandsch Economisch Instituut ontvangen het blad gratis en genieten een reductie op de verdere publicaties. Adreswijzigingen op te geven aan de administratie: Nieuwe Binnenweg 175a, Rotterdam (C.), tel. 38340.*

BERICHT.

AAN DE LEDEN VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT.

Wij verzoeken den leden van het Nederlandsch Economisch Instituut, welke hun contributie voor 1944 nog niet voldeden, beleefd deze contributie, ten bedrage van f 20,—, vóór 1 Maart a.s. te willen voldoen door storting op girorekening 8408 (ten name van het Nederlandsch Economisch Instituut, „Weekblad Economisch-Statistische Berichten") of op onze rekening bij de heeren R. Mees & Zoonen, Rotterdam.

INHOUD:

	Blz.
Vóór vijf en twintig jaar	58
Sociale zorg in het grootbedrijf door <i>J. van de Kieft</i> ..	58
Het recht van den werknemer op den intellectueelen eigendom; auteurs- en kweekersrechten door <i>Dr. J. C. van Leeuwen</i>	60
Verspreiding der boekdrukkerijen in de groote Nederlandsche gemeenten door <i>H. Koechlin</i>	63
De tricotage- en confectie-industrie in de mijnstreek door <i>J. J. J. van de Venne</i>	64
Aanteekeningen.	
De economische ontwikkeling van Denemarken in 1943 door <i>W. Glastra</i>	68
Statistieken.	
Stand van 's Rijks kas — De Nederlandsche Bank	69

GELD- EN KAPITAALMARKT.

De toewijzingen van schatkistpapier per 1 Februari zijn alweer achter den rug, en men heeft den indruk, dat deze ongeveer op dezelfde schaal zijn geschied als die per 3 Januari j.l. In de eerste plaats heeft de Schatkist zoowel per den eersten als den vijftienden Februari middelen noodig voor betaling van coupons en lossingen, en vervolgens vervalt er een flink bedrag schatkistpapier. Verleden jaar immers is, nadat per Januari de Agent om onnaspeurlijke redenen een omvangrijk bedrag papier rechtstreeks bij De Nederlandsche Bank had ondergebracht, begin Februari op zeer ruime schaal de afgifte aan de open markt hervat, en dat papier komt nu tot verval. Noch de vervanging van vervallend door nieuw papier, noch de uitgifte voor betaling van coupons en lossingen hebben intusschen een duurzamen invloed op de per saldo vraag- en aanbodpositie ter geldmarkt, tenzij met het laatste de biljettenomloop gemoeid is, en dan in ruimere mate gemoeid is dan de stijging der buitenlandsche wisselportefeuille dekt. November-papier wordt op 7/16 à 1½% verhandeld, een duidelijk bewijs van de algemeene verwachting, dat er geen verandering in de marktpositie komt.

De obligatiemarkt vertoonde deze week geen mutaties van beteekenis. Er was nogal wat aanbod in de 3½% leeningen 1942 en 1943. Men heeft dat gecombineerd met een uitzonderlijk sterke stijging van meer dan f 100 miljoen van de saldi van diverse instellingen op de toen laatstelijk gepubliceerde staat van 's Rijks kas, en de conclusie getrokken, dat wellicht evenals zulks voorheen wel geschiedde Rijksfondsen bezig zijn een deel van hun obligatiebezit te spuien. Vroeger gebeurde dat ook tegen den tijd, dat een nieuwe emissie op komst was. Zoodat het logisch was, dat het gesignaleerde verschijnsel — waarvan natuurlijk geenszins vaststaat, dat het inderdaad uitvloeisel was van verkoopen door Rijksfondsen — weer geruchten omtrent een komende emissie uitlokte. Veel invloed op het koerspeil ging hiervan voor het overige niet uit. De 3½% leeningen '42 en '43 bleven voortdurend tusschen 99⅞ en pari. Opvallend was de flauwe stemming voor de beide 3% leeningen Ned.-Indië, die tevoren ook wel erg krachtig waren opgelopen. Hetzelfde geldt, zij het in iets mindere mate, voor de spoorwegleening. Opvallend vast gestemd is in den laatsten tijd de 3% leening 1936, die thans op een rendementspeil staat van rond 2½%, hetgeen voor een fonds, dat slechts drie jaar korter loopt dan de 3½% leeningen, overmatig gering is.

VOÓR VIJF EN TWINTIG JAAR.

UIT „ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN" VAN 29 JANUARI 1919.

„In den winter 1914/15 behoefde van overheidswege voor de melkvoorziening niets verricht te worden; zelfs maximumprijzen waren toen overbodig. Deze kwamen eerst in het jaar daarop, hetwelk ook het aanzijn gaf aan het instituut der z.g. regeeringsmelk, d.w.z. aanvoer van melk door de regeering naar de groote steden uit gebieden, die in normale jaren nimmer melk naar de steden leverden. De winter 1916/17 eischte reeds leveringen van regeeringsmelk op groote schaal; een systematische beperking in het melkgebruik bestond evenwel ook nu nog niet. De voorboden daarvan gaf pas de wintermelk-regeling 1917/18 te aanschouwen in het voorschrift, dat in het algemeen regeeringsmelk slechts zou worden bijgeleverd in zoodanigé hoeveelheid, dat dagelijks per hoofd der bevolking 0,3 l. melk beschikbaar was. Aan de mogelijkheid van een zuiver hoofdelijke rantsoeneering van melk, dacht toen nog vrijwel niemand, alleen Amsterdam voerde een bonstelsel in, waarvan in de practijk echter niet veel terecht kwam. De invoering van een algemeen rantsoeneerstelsel werd bewaard tot dezen winter en nu dit stelsel bestaat, blijkt, dat in de hoofdplaatsen zelfs het toegekende zeer beperkte rantsoen volle melk in de verste verte niet verstrekt kan worden. Volgens dagbladberichten kan in sommige steden niet eens altijd het rantsoen voor zielen en kinderen gegeven worden, wat dus hier op neerkomt, dat er nog minder melk beschikbaar is dan overeenstemt met een verbruik van 0,1 l. melk per dag over de geheele bevolking gerekend. Om een rantsoen van 0,2 l. te geven, moet Rotterdam 60 pCt. van de behoefte aan melk als regeeringsmelk ontvangen — de eigen productie is dus hoogstens 0,08 l. per hoofd en per dag —; Utrecht vraagt dagelijks 20.000 l. regeeringsmelk en ontvangt bijgevolg uit de gewone bronnen nog niet eens 0,06 l. per hoofd en per dag.

Uit een artikel: „Moeilijkheden der melkvoorziening”.

SOCIALE ZORG IN HET GROOTBEDRIJF.

Reeds meermalen is er op gewezen, dat de moderne onderneming zich meer en meer ontwikkelt tot een zelfstandig instituut. Eertijds was de onderneming uitsluitend een middel ter verwezenlijking van een bepaald doel: zij werd door de persoonlijke eigenaars, of door de aandeelhouders gesticht en geleid tot verwerving van inkomsten; was het doel bereikt, of schoot de onderneming tekort als middel ter bereiking van het gestelde doel, dan werd zij geliquideerd, zonder dat andere belanghebbenden het voortbestaan konden verzekeren. De moderne onderneming maakt zich echter los van haar oorspronkelijke eigenaars of aandeelhouders; hun positie en invloed wordt minder allesoverheerschend. Andere personen en groepen, welke belang hebben bij het bestaan en voortbestaan der onderneming (zooals leiding, arbeiders, consumenten), winnen aan directen of indirecten invloed en door deze verschuivingen ontwikkelt de onderneming zich tot een zelfstandig instituut, dat nog wel het verwerven van inkomsten door middel van de voortbrenging ten doel heeft, maar zulks niet alleen ten bate van de oorspronkelijke kapitaalverschaffers en oprichters, maar ook ten bate van alle andere belanghebbenden — dus ten bate van de onderneming zelve, welke de onpersoonlijke belichaming van al deze belangen is.

Deze tendenz, welke vooral bij de groote bedrijven op het gebied van industrie, verkeer en bankwezen valt waar te nemen, heeft velerlei merkwaardige gevolgen. Economisch en juridisch ¹⁾, maar ook sociologisch en psychologisch

hebben zich nieuwe vormen ontwikkeld; een uiting daarvan is de sociale zorg in het grootbedrijf.

De bedrijfshuishouding is een gemeenschap, waarin een aantal personen arbeiden om een bepaald doel — het voortbrengen van goederen, het maken van winst, het verkrijgen van een inkomen — te verwezenlijken. Zonder menschenlijken arbeid kan dit doel niet worden bereikt; men kan ook zeggen: naarmate de bedrijfsgemeenschap is samengesteld uit geestelijk en lichamelijk bekwaamere en hoogerstaande menschen zal het doel eerder en beter worden bereikt. Een logische gevolgtrekking is, dat aan de bedrijfsgeenoten goede zorgen worden gewijd.

De wenschelijkheid van deze gemeenschapszorg vloeit voort uit maatschappelijk belang en uit het bedrijfsbelang. De maatschappij moet verlangen, dat aan zekere normen en minimumeischen tot bescherming en steun van hen, die arbeiden, wordt voldaan en ter verzekering daarvan worden in de arbeidswetgeving bepaalde voorschriften gegeven. Daarnaast zal de bedrijfshuishouding uit eigen belang haar zorgen wijden aan de medewerkers, opdat hun arbeid zoo goed mogelijk op het beoogde doel wordt gericht. Optimale selectie en opleiding, bestrijding van vermoeidheid en ongevallen, bevordering van arbeidswil, arbeidsvreugde, samenwerking, doelmatige arbeidsomstandigheden, enz. vormen tezamen uit welbegrepen bedrijfsbelang deze zorg voor de medewerkers.

Dit voorop staan van het bedrijfsbelang brengt met zich, dat de verhouding tusschen werkgever en werknemer, of liever tusschen leiding en ondergeschikten, zakelijk blijft. Met bevordering van arbeidsvreugde, met doelmatige selectie en dergelijke worden ook wel ideële doeleinden gediend, maar het uitgangspunt blijft zakelijk: het bedrijfsbelang.

Evenwel, met het zelfstandig worden van de onderneming, is tevens duidelijk geworden, dat de relatie arbeiders-onderneming niet een eenzijdige is, d.w.z. de arbeiders zijn er niet alleen voor de onderneming, maar de onderneming is er ook voor allen, die bij haar bestaan belang hebben. De zuiver zakelijke verhouding tusschen leiding en ondergeschikten, afgestemd op het eenzijdige bedrijfsbelang, past daarbij niet en het dóórdringend besef hiervan heeft de arbeidsverhoudingen een meer sociaal karakter gegeven, o.a. in den vorm van sociale zorg. Voorloópig zouden wij sociale zorg in de bedrijfshuishouding willen omschrijven als die gemeenschapszorg, welke zich wijdt aan de bedrijfsgeenoten, voorzover de arbeidswetgeving en het nastreven van een doelmatige interne organisatie niet reeds daartoe noodzaken.

Het is niet doenlijk om in algemeenen zin te bepalen, wat deze sociale zorg precies omvat, daar zulks nauw verband houdt met den aard en den omvang der onderneming en met de plaatselijke omstandigheden. Indien er slechts enkele menschen werken, dan is met „daadwerkelijke” belangstelling voor het wel en wee van alle arbeiders en hun gezinnen reeds een taakstelling gegeven. Indien het bedrijf van grooteren omvang is, kan de leiding iemand aanwijzen, die volgens bepaalde richtlijnen te werk moet gaan. Bij groote concerns zal men aan een speciale afdeeling of onderafdeeling de sociale zorg opdragen, welke dan betrekking kan hebben op:

- maatschappelijk hulpbetoon,
- pensioen- en spaarfondsen, verzekeringen,
- financieelen en rechtskundigen bijstand,
- huisvesting,
- opvoeding, sport en ontspanning,
- verstrekking van maaltijden,
- gezamenlijken inkoop,
- enz.

Deze opsomming is niet compleet, doch wil slechts een denkbeeld geven van het terrein, waarover de sociale zorg zich kan uitstrekken. Het is anderzijds ook niet noodig, dat de sociale zorg elk der bovengenoemde onderdeelen omvat. In een groote, moderne stad zal men weinig

¹⁾ Zie bijv. Prof. Th. Limperg Jr. „De economische beteekenis der N.V.”, in Bedrijfs-economische studien, Haarlem 1932, en „De balans en de organisatievorm van het economische leven”, Economische Voorlichting No. 25 dd. 17 Sept. '43.

aandacht behoeven te schenken aan huisvesting; maar in kleine plaatsen, waar groote fabrieken gevestigd worden of zich sterk uitbreiden, is de huisvesting der arbeiders wel een probleem, ter oplossing waarvan de medewerking van het bedrijf goede diensten kan bewijzen. Zoo zijn er velerlei factoren, welke voor ieder bedrijf weer verschillend zijn.

Door sociale zorg wordt het welzijn en het saamhorigheidsgevoel der bedrijfsgenooten bevorderd en het is duidelijk, dat dit een gunstige uitwerking heeft op de arbeidsproductiviteit. Dat is ongetwijfeld voor het bedrijf van veel beteekenis, doch men moet er zich tegen hoeden, dat deze factor te veel op den voorgrond komt. Want dan ontstaat de neiging om sociale zorg voornamelijk uit zakelijk winstbejag toe te passen en zulks is in strijd met het wezen van de sociale zorg. Men zou dan een leeg omhulsel krijgen, dat door gebrek aan innerlijke, men mag wel zeggen cultureele waarde niet de juiste, maar vroeg of laat wellicht een averechtsche uitwerking zal hebben. Vooral bij sociale zorg is de mentaliteit, welke uit de daden spreekt, van even grooten invloed als de daad zelf.

Hoewel de beteekenis van sociale zorg voor het bedrijfsbelang dus niet vooropgesteld mag worden, zoo moet men die beteekenis toch ook niet uit het oog verliezen. Dit blijkt naar onze meening bijv. uit het volgende. In het prae-advies van J. Huiskamp: „Centrale regeling van beroepsadvies aan en psychotechnisch onderzoek van jeugdige arbeidskrachten in industriële centra”²⁾, brengt de schrijver o.a. ter sprake het hem gesignaleerde gebrek aan jeugdige arbeidskrachten in de Twentsche textielindustrie. De jeugdige arbeiders zoeken in andere bedrijfstakken een werkkring en, volgens den schrijver, niet altijd tot hun voordeel. Door beroepsadvies en selectie zou er verandering in deze situatie kunnen komen in dien zin, dat de jeugdige arbeiders, welke het beste in de textielindustrie thuis behooren, daar ook heen geleid worden. In zijn commentaar³⁾ brengt Prof. Dr. J. Waterink als andere oorzaak naar voren de door toenemende mechanisatie groeiende dispariteit tusschen den aanleg van de Twentsche bevolking en den te verrichten textielarbeid. Zoo zijn er verschillende factoren en één daarvan is naar onze meening de volgende. De Twentsche textiel-fabrieken zijn nog overwegend persoonlijk bezit; de tendenz tot zelfstandig worden van de ondernemingen kan men daar niet waarnemen en in het licht van het voorafgaande is dan ook te begrijpen, dat het meer sociale karakter der arbeidsverhoudingen en daarmee de sociale zorg vóór den oorlog weinig tot ontwikkeling kwamen (waarbij wij de goede uitzonderingen buiten beschouwing laten). Dit had tot gevolg, dat het zich ook anders dan materiëel verbonden voelen van de arbeiders met de textielonderneming, waarin zij werken, niet werd bewerkstelligd. De jongere generatie keert zich dan af, zoodra zij in andere bedrijven meer mogelijkheden meent te zien, een aangename arbeidsmilieu verwacht te vinden en wat dies meer zij.

Bij de sociale zorg mag niet verzuimd worden de medewerking van de bedrijfsgenooten in te schakelen. Voor sportverenigingen kan een geringe contributie geheven worden, voor deskundige voorlichting en bijstand kunnen de experts in het bedrijf zich beschikbaar stellen, in een pensioenfonds moet ook het personeel bijdragen. De ervaring heeft geleerd, dat het nuttig effect grooter is, wanneer het personeel in daden en geldmiddelen het zijne moet bijdragen, dan wanneer het alles gratis in den schoot geworpen krijgt. Weliswaar zal de onderneming het meerendeel van de kosten moeten dragen en als meer ter zake kundig ook de organisatie moeten leiden, maar principieel moet de sociale zorg in de bedrijfshuishouding zich toch ontwikkelen tot zorg van de gemeenschap voor de gemeenschap.

²⁾ Publicatie 229 van het Ned. Inst. voor Efficiency, Nov. '43.

³⁾ Publicatie 231 idem.

Wat betreft de kosten nog het volgende. De onderneming heeft 't taak met zoo weinig mogelijk offers zooveel mogelijk voort te brengen. Tot voor kort werd dit altijd subjectief geïnterpreteerd: de onderneming moet zooveel mogelijk winst maken. Er zijn reeds leiders van ondernemingen, welke een meer objectieve interpretatie voorstaan: de onderneming moet ten bate van alle belanghebbenden zoo goed en voordelig mogelijk produceeren. Doch hoe men het ook wendt of keert, steeds zal de eisch zijn: optimale doelmatigheid en grootere opbrengst dan gebrachte offers. De onderneming kan nooit een min of meer philanthropische instelling worden; zelfs bij de sociale zorg geldt dan ook, dat het daarvan te verkrijgen nut de offers moet overtreffen. De offers laten zich gemakkelijk becijferen; het nut is moeilijker daartegenover te stellen, omdat de voordeelen zich niet altijd in cijfers laten meten en uitdrukken. Tot de voordeelen behooren de verschillende gunstige gevolgen van een minder zakelijke en meer sociale arbeidsverhouding.

Indien eenerzijds niet genoeg nadruk kan worden gelegd op de beteekenis van sociale zorg, zoo dient men zich tenslotte toch ook af te vragen, of al te groote voortvarendheid op dit gebied geen bezwaren met zich brengt. Het is bijv. niet onmogelijk, dat het personeel door een teveel van het goede wordt verwend, waaronder de noodzakelijke discipline kan lijden en waarover dan klachten uit het bedrijf komen.

Ook bestaat het gevaar, dat sociale zorg, uitgaande van het bedrijf, ontaardt in bemoeizucht en zich gaat bewegen op terrein, dat object van staatszorg is of ressorteert onder de eigen vereenigingen der arbeiders. Want tenslotte is goede huisvesting, om een enkel voorbeeld te noemen, eerder een taak der Overheid dan dat particuliere bedrijven ervoor moeten zorgen. Doordat de onderneming onder alle omstandigheden het bedrijfsdoel moet blijven nastreven, zal zij in het belang daarvan desnoods de grenzen overschrijden, welke door andere sociale groepen zouden worden gesteld aan de sociale zorg in de bedrijfshuishouding. In zulk een geval moet de onderneming er echter wel rekening mede houden, dat zij door die overschrijding misschien krachten tegen zich mobiliseert, welke anders latent gebleven waren en wier dikwijls vooral psychologisch groote invloed vooraf niet werd gerealiseerd.

Indien de sociale zorg te ver gaat, kan zij zelfs de maatschappelijke ontwikkeling remmen in plaats van deze te bevorderen. Bekijkt men de zaak objectief, dan mag het betwijfeld worden, of den arbeiders inderdaad een dienst wordt bewezen, wanneer groote industrieconcerns bepaalde stadsdeelen als huisvesting voor hun arbeiders exploiteeren, het particuliere leven der arbeiders in bepaalde vereenigingen concentreeren, allerlei scholen stichten, enz. Het is de vraag, of een dergelijke politiek soms ook niet ten doel heeft om de arbeiders door deze maatregelen, in plaats van door gunstige arbeidsvoorwaarden, aan de onderneming te binden; op deze wijze zou een belemmering van de bewegingsvrijheid van de betrokken arbeiders ontstaan.

Tenslotte willen wij nog het o.i. zeer juiste standpunt van Taylor⁴⁾ memoreeren. Hij hecht groote waarde aan „welfare work” („unless done for advertising purposes”!) en ziet er voor personeel en bedrijfsleiding groote voordeelen in. Maar sociale zorg acht hij niettemin van secundair belang; primair — zoowel ten opzichte van de bedrijfsdoelmatigheid als van een basis voor meer sociale arbeidsverhoudingen — blijft de eigenlijke interne bedrijfsorganisatie, de regeling van het loonvraagstuk en van andere arbeidsvoorwaarden. Sociale zorg moet in elk bedrijf komen, maar eerst nadat voor de andere bedrijfsorganisatorische problemen een evenwichtige oplossing is gevonden. Anders heeft de sociale zorg toch weinig of geen nuttig effect; tekortkomingen in de interne

⁴⁾ F. W. Taylor, „Shop Management”, New-York, 1911, blz. 199.

organisatie en spanningen tusschen werkgever en -nemer kan men nimmer door sociale zorg verhelpen⁵⁾.

J. VAN DE KIEFT.

⁵⁾ Belangstellenden in dit vraagstuk wijzen wij op de volgende literatuur:

- Dr. E. Bonebakker: „Onderwijs en ontspanning aan de Philips-fabrieken te Eindhoven”, 1925.
 C. Blankevoort: „Sociale voorzorg in het belang van de arbeiders der Ned. Kolenmijnen”, 1926.
 Drs. G. van der Mey: „De sociale positie van het personeel der Ned. Spoorwegen”, (1942 ?).
 Drs. J. Groot: „Wie is Bat'a en wat wil hij?”, Den Haag, 1939.
 Prof. Ir. I. P. de Vooys: „De plaats van den ondernemingsleider in de sociale gemeenschap”, 1930.
 G. Eyskens: „De arbeiders en de bedrijfsleiding in Amerika”, Leuven, 1931.
 Dr. A. Blonk: „Fabrieken en Menschen”. Een sociografie van Enschede. Enschede, 1929.
 A. Oldendorff: „Sociale en psychologische arbeidsproblemen in de zelfstandige onderneming”, Antwerpen, 1940.
 Ir. H. I. Keus: „De ondernemer en zijn sociaal-economische problemen”, Haarlem, 1942.

HET RECHT VAN DEN WERKNEMER OP DEN INTELLECTUEELEN EIGENDOM; AUTEURS- EN KWEEKERSRECHTEN.

Behalve het recht op uitvindingen, liggende op het gebied van den industrieelen eigendom, kunnen voor den werknemer ook auteursrechten en kweekersrechten, behoorende tot het ruimere terrein van den intellectueelen eigendom, van belang zijn. Over de rechten van werkgever en werknemer op den industrieelen eigendom werd in een vorig artikel¹⁾ uitvoerig gesproken, zoodat thans aan de twee laatstgenoemde rechten, voorzoover zij betrekking hebben op in dienstverband werkzame personen, nadere aandacht zal worden besteed.

Werken van letterkunde, wetenschap of kunst, vervaardigd door werknemers.

De auteurswet noemt als onderwerp van de wettelijk verleende bescherming slechts werken van letterkunde, wetenschap of kunst, doch rekent-hieronder, blijkens de in artikel 10 van deze wet gegeven opsomming, veel meer dan in het spraakgebruik hieronder doorgaans wordt verstaan. Volgens de Memorie van Toelichting gaat de wet op dit punt ook verder dan de Berner Conventie, daar hier te lande, krachtens de uitdrukkelijke bedoeling van den wetgever, auteursrecht wordt verleend aan „drukwerken, waaraan in den regel met den besten wil ter wereld geen letterkundige, wetenschappelijke of kunstwaarde is toe te schrijven, zooals predikbeurtenlijsten, feestwijzers, schouwburgprogramma's en dergelijke”. De wetgever stelde zich dan ook op het standpunt, dat de wet niet alleen betrekking moest hebben op „de schoone kunsten in engeren zin”, doch op een veel ruimer gebied. In de Memorie van Toelichting wordt de mogelijkheid, dat een werknemer ter vervulling van zijn dienstbetrekking een kunstwerk vervaardigt, vrijwel uitgesloten geacht, doch de wetgever heeft het geenszins voor onmogelijk gehouden, dat werknemers op het ruimere gebied, waarop de Auteurswet toepasselijk is, praestaties leveren, die tot het ontstaan van auteursrechten aanleiding zouden kunnen geven. Daarbij werd de gedachte uitgesproken, dat dergelijke praestaties, in tegenstelling tot werken, die onder de schoone kunsten in engeren zin gerangschikt kunnen worden, vrijwel steeds onder den naam van den werkgever bekend gemaakt plegen te worden. De wetgever had er terecht geen bezwaar tegen, dat voor dergelijke werkzaamheden — de Memorie van Toelichting noemt als voorbeelden het werk van graveurs- en ciseleurs-bedienden, van teekenaars bij architecten en van ontwerpers van behangselpapier, patronen voor katoenen en andere stoffen — de auteursrechten aan den werkgever

kwamen. Intusschen maakt de Auteurswet geen onderscheid tusschen kunstwerken in engeren of ruimeren zin, zoodat artikel 7 van de Auteurswet, dat zich bezig houdt met de auteursrechten van den werknemer, toepasselijk is op alle praestaties, die in dienst van een ander worden verricht, ongeacht de letterkundige, wetenschappelijke of kunstwaarde, die aan deze praestaties kan worden toegekend.

De bepaling van artikel 7 der Auteurswet.

Indien de arbeid, in dienst van een ander verricht, bestaat in het vervaardigen van bepaalde werken van letterkunde, wetenschap of kunst, dan wordt, tenzij tusschen partijen anders is overeengekomen, volgens de bepaling van artikel 7 der Auteurswet, als de maker van die werken aangemerkt, degene, in wiens dienst de werken zijn vervaardigd. Door dit artikel werd de mogelijkheid geopend, dat de auteursrechten van den vervaardiger overgaan op den werkgever, doch hiervoor is noodig, dat de arbeid in dienst van een ander werd verricht en tevens geldt dit artikel alleen voor bepaalde werken.

In tegenstelling tot de regeling van artikel 10 der Octrooiwet is het dus bij artikel 7 der Auteurswet niet voldoende, dat er een dienstverband bestaat, doch de werken moeten in dienst van den werkgever zijn vervaardigd, zij moeten dus gedurende den arbeidstijd tot stand zijn gekomen. Zodoende behoudt derhalve de werknemer onder alle omstandigheden zijn auteursrechten op de intellectueele praestaties, die hij buiten zijn arbeidstijd verricht. Niet alleen de vervaardigers van belangrijke kunstwerken, doch ook de zoeven genoemde ontwerpers van patronen voor behangselpapier, de teekenaars, werkzaam bij architecten e.d., behouden alle rechten, die de auteurswet toekent voor de praestaties, die zij buiten hun arbeidstijd tot stand brengen. Evenals de fysieke arbeider de volledige beschikking heeft over de resultaten van den arbeid, dien hij in zijn vrijen tijd verricht, kan ook de intellectueele arbeider zelfstandig auteursrechten doen gelden voor de werken, die hij buiten zijn arbeidsuren tot stand bracht. Deze overeenkomst is niet toevallig, doch moet ontstaan zijn door het feit, dat de werkgever bij de regeling van artikel 7 meer gedacht heeft aan de auteursrechten voor werken van lager gehalte, dan aan de rechten voor praestaties, die, in den algemeenen gebruikelijken zin des woords, als werken van cultureele beteekenis genoemd mogen worden. Bij deze laatste soort praestaties komt het niet aan op de uitvoering, doch op de scheppende gedachte, waarvan nimmer is uit te maken, op welk oogenblik deze is ontstaan. De samenstelling van spoorboekjes en feestwijzers, het maken van bouwkundige of andere technische teekeningen moge in hoofdzaak behooren tot de normale arbeidspraestaties van hoofd of hand, waaraan noodzakelijk een bepaald aantal arbeidsuren moet worden besteed om het werk tot een goed einde te brengen, bij de werken van toegepaste kunst, zooals de straks genoemde ontwerpen, en in nog veel sterker mate bij de werken van hogere cultureele waarde, komt het daarentegen vrijwel uitsluitend aan op het creatieve element. Voor al deze, werkelijk uitsluitend intellectueele, praestaties moet aan artikel 7 der Auteurswet iedere beteekenis worden ontzegd. De scheppende kunstenaar blijft, ondanks de stellige bepaling van artikel 7, in de practijk volkomen vrij zijn kunstzinnige gedachten, als resultaat van het werk in zijn arbeidsuren volbracht, ter beschikking van zijn werkgever te stellen, dan wel zijn beste ideeën op dit gebied in zijn vrijen tijd uit te werken en zodoende voor zich zelf te behouden.

Indien de opvatting van den wetgever, dat intellectueele praestaties, in dienstverband verricht, in den regel niet onder den naam van den maker, doch ten name van den werkgever worden openbaar gemaakt, juist zou zijn, dan zou er voor den in dienstverband werkzamen kunstenaar geen enkele reden van artistieke aard bestaan,

¹⁾ „E.-S.B.” van 26 Januari 1944: „Het recht van den werknemer op den intellectueelen eigendom”.

aan zijn werkgever scheppingen van hoog gehalte ter beschikking te stellen. Sinds de invoering van de Auteurswet zijn de arbeidsverhoudingen echter sterk gewijzigd, zoodat tal van vroeger zelfstandig werkende kunstenaars er toe zijn overgegaan hun krachten in dienst van ondernemers te stellen. Ook de opvattingen over kunst hebben in den loop der jaren wijziging ondergaan, waardoor thans, vooral op het gebied van de toegepaste kunst, zoowel met betrekking tot kunstnijverheidsartikelen alsook ten aanzien van speciaal ontworpen industriële massaproducten, de naam van den ontwerper voor het groote publiek wel degelijk belang heeft en bij de aanschaffing van dergelijke artikelen naast en dikwijls zelfs boven den naam van den fabrikant als doorslaggevend factor mag worden aangemerkt.

Het arbeidscontract van den kunstenaar-werknemer.

De werkgever, die zich wil verzekeren van de auteursrechten op de praestaties van zijn werknemers, zal er dus voor moeten zorg dragen, dat de werken van letterkunde, wetenschap of kunst, die door zijn werknemers tot stand worden gebracht, inderdaad aan hem, als resultaten van de in zijn dienst verrichte werkzaamheden, ter beschikking worden gesteld. Behalve door een behoorlijke salariering, kan hij dit uitsluitend bereiken door de overige bepalingen van de arbeidsovereenkomst.

De eer van den kunstenaar is in dit opzicht van nog veel grooter belang dan de uitvinderseer, waarover de Octrooiwet een bepaling bevat, daar op cultureel gebied meestal belangrijk hogere waarde wordt toegekend aan de artistieke waardeering, welke het werk ten deel valt, dan aan de materiele voordeelen, die uit het tot stand komen van de artistieke praestatie voortvloeien. Daarom zal de werkgever, die de artistieke praestatie van zijn werknemer onder eigen naam openbaar wil maken, er zeker van kunnen zijn, dat hij vrijwel in alle gevallen slechts middelmatig werk ter beschikking krijgt. Indien de kunstenaar-werknemer echter weet, dat het publiek hem uit zijn werken zal leeren kennen, zal hij er een eer in stellen, ook in dienstbetrekking, zijn hoogste kunnen tot uiting te brengen. Daarom zal het een daad van wijs beleid zijn voor den werkgever, indien hij in arbeidsovereenkomsten met scheppende kunstenaars de bepaling opneemt, dat de in dienstbetrekking yvervaardigde werken steeds hun signatuur zullen dragen.

Intusschen is hiermede de mogelijkheid, dat de werknemer zijn beste praestaties buiten zijn arbeidsuren tot stand zal brengen en zodoende de auteursrechten zelf zal behouden, niet geheel komen te vervallen, al zal de kans hierop aanmerkelijk geringer worden. Materiele oogmerken zouden den werknemer er toe kunnen brengen, naast den arbeid, in dienstbetrekking verricht, ander scheppend werk te verrichten, teneinde de daaruit voortvloeiende voordeelen boven zijn salariering te kunnen genieten. In dat geval zal hij wellicht het beste werk voor zichzelf kunnen behouden, ook al zal hij er zorg voor dragen, dat de praestaties, die hij voor zijn werkgever verricht, zijn kunstenaarseer niet zullen schaden, daar immers deze werken ook onder zijn naam bekend worden. Indien de werkgever deze kans zou willen ontgaan, zou hij niet alleen de beschikking moeten verkrijgen over het werk, dat gedurende den arbeidstijd ontstaat, doch over alle artistieke praestaties, die gedurende het dienstverband door den werknemer worden verricht. De bepaling van de Auteurswet geeft daartoe zeker geen bevoegdheid, mede door het feit, dat de wetgever er van uit is gegaan, als object van het auteursrecht niet te beschouwen het zuiver intellectueele, onstoffelijke product, doch de „door een zintuig waarneembare gedachte”²⁾. Zodoende kan het nimmer de bedoeling zijn geweest aan den werkgever rechten toe te kennen op de artistieke gedachten van den werknemer, doch uitsluitend op de tastbare,

zintuigelijk waarneembare resultaten, voorzover deze gedurende den arbeidstijd van den werknemer tot stand komen.

De werkgever zou echter een overeenkomst met den werknemer kunnen aangaan, waarbij laatstgenoemde zich verplicht, al zijn scheppingen, ook indien deze buiten den eigenlijken arbeidstijd tot stand zijn gekomen, aan den werkgever af te staan. Een dergelijke overeenkomst wordt echter niet beheerscht door de bepalingen van de Auteurswet, doch zal uitsluitend getoetst kunnen worden aan de opvattingen, betreffende de goede zeden, op dezelfde wijze, zooals zulks eerder voor het octrooirrecht werd uiteengezet. Over het algemeen zullen dergelijke overeenkomsten derhalve in strijd met de goede zeden moeten worden geacht, indien aan den werknemer geen redelijke tegenpraestatie voor het verlies van zijn auteursrechten wordt gewaarborgd.

Voor den werkgever is het echter niet van zulk een eminent belang, dat hij de beschikking krijgt over alle praestaties van zijn werknemers, doch hij heeft voor zijn bedrijf slechts de beschikking noodig over voldoende ontwerpen, terwijl het daarnaast voor hem van belang kan zijn, dat zijn mededingers niet beschikken over werk, dat door zijn werknemers, wier namen mede door zijn ondernemersarbeid bekendheid hebben verworven, werd vervaardigd.

Zonder de beschikking over alle intellectueele arbeidsprestaties van zijn werknemers op te eischen, waartegenover hij in ieder geval een behoorlijke tegenpraestatie zou moeten stellen, kan hij, als werkgever, echter in de arbeidsovereenkomst den volkomen gerechtvaardigden eisch stellen, dat zijn werknemers hun werken, ook indien zij deze buiten hun arbeidstijd tot stand hebben gebracht, niet aan derden overdragen. In plaats van een gedwongen overdrachtsrecht ten koste van den werknemer, vestigt de werkgever zodoende voor zichzelf slechts een uitsluitend uitvoeringsrecht, waarbij de werknemer vrij blijft de resultaten van zijn scheppende arbeid te behouden, mits hij aan anderen geen gelegenheid geeft de vruchten van dezen arbeid te plukken. Op deze wijze zal de werkgever niet het risico loopen, dat zijn mededingers over den scheppende arbeid van zijn werknemers de beschikking krijgen, terwijl deze laatsten in de meeste gevallen er de voorkeur aan zullen geven aan hun werkgever ten minste zooveel van hun werk af te staan, als hij voor zijn bedrijf noodig heeft. Des te gereeder zullen zij hiertoe bereid zijn, indien het hun door de contractueele bepalingen niet mogelijk is, ondanks het behoud van hun auteursrechten, de overblijvende werken tot eigen materieel voordeel aan te wenden. Vooral bij arbeidsovereenkomsten, die betrekking hebben op creatieve praestaties van tijdelijk belang, zooals ontwerpen voor behang en stoffen, kunstvoorwerpen en zelfs meubelen, die aan mode onderhevig zijn, zal de ontwerper er in den regel weifig belang bij hebben, zijn schetsen te bewaren, daar zij voor een uitvoering op een verder in de toekomst gelegen tijdstip, in verband met den wisselenden smaak van het publiek, doorgaans toch niet gebruikt kunnen worden.

De arbeidsovereenkomst met scheppende kunstenaars zal dus aan den werknemer de eer van het werk door vermelding van zijn naam moeten laten, doch daarnaast aan den werkgever, met uitsluiting van ieder ander, het recht tot openbaarmaking van den kunstenaarsarbeid moeten geven, waarbij echter de kunstenaar het volledige recht behoudt zelf uit te maken, hoeveel en welke objecten hij daartoe aan zijn werkgever zal afstaan. Terloops zij er hierbij nog op gewezen, dat het recht tot openbaarmaking in het belang van het bedrijf van den werkgever meestal zoo ruim mogelijk dient te zijn, waardoor het een volledige beschikking, zooals die volgens de Auteurswet aan den maker van het werk zelf wordt toegekend, dikwijls zeer nabij zal komen. De werkgever kan in den regel bij het aangaan van de overeenkomst niet nagaan, welke methode

²⁾ Mr. H. L. de Beaufort, „Auteursrecht”, blz. 17.

van openbaarmaking in de toekomst voor zijn bedrijf nuttig zal zijn, zoodat hij op dit punt volkomen vrij zal moeten zijn. Tijdschriftartikelen kunnen later in bundel-vorm uitgegeven, voor den uitgever van groote waarde zijn, van kunstvoorwerpen kunnen niet alleen afgietsels in het verkeer worden gebracht, doch ook afbeeldingen, hetzij door een teekenaar vervaardigd, hetzij langs fotografischen weg verkregen. Al dergelijke vormen van openbaarmaking zullen, al of niet met medezeggenschap van den kunstenaar, door het bedrijf dienen te kunnen worden toegepast. Een dergelijk resultaat kan slechts worden bereikt door een goed geregelde arbeidsovereenkomst, terwijl alleen de werkgevers, die voor hun bedrijf de beschikking noodig hebben over het werk van de samenstellers van feestwijzers en schouwburgprogramma's of soortgelijken arbeid, kunnen volstaan met een beroep te doen op de bepaling van artikel 7 der Auteurswet. Intusschen zal dit laatste ook zelden voorkomen, daar de makers van dergelijke „werken van letterkunde, wetenschap of kunst” zich meestal weinig om de auteursrechten op hun geesteskinderen zullen bekommeren, terwijl hierbij de „kunstenaar” slechts zelden in het gedrang zal komen.

Het kweekersrecht, de jongste vorm van intellectueelen eigendom.

Door het Kweekersbesluit 1941 werd een nieuwe vorm van intellectueelen eigendom in het leven geroepen, het zgn. kweekersrecht, dat toekomt aan den kweeker van cultuurgewassen. Ook bij deze regeling, die in vele opzichten een sterke overeenkomst vertoont met het Octrooirecht³⁾, is het te beschermen object gelegen in de creatieve gedachte, die dan op dit gebied uiteindelijk leidt tot het kweeken van een nieuw ras van een cultuurgewas, hetzij door kruising, selectie of op andere wijze. In het Kweekersbesluit 1941 komt geen enkele bepaling voor, die het kweekersrecht van den kweeker-werknemer toekent aan diens werkgever, zoodat aangenomen moet worden, dat het de bedoeling is geweest onder alle omstandigheden het recht in beginsel aan den kweeker toe te kennen, zij het dan ook, dat deze, zoowel na het ontstaan van het recht, alsook bij voorbaat, bijv. bij het aangaan van een arbeidsovereenkomst, afstand van deze rechten of later te verkrijgen rechten kan doen ten bate van zijn werkgever. Er zijn verschillende gronden voor aan te voeren, waarop het billijk en wenschelijk kan worden geoordeeld, dat deze afstand van rechten wordt geregeld in de arbeidsovereenkomst tusschen den werkgever en den kweeker-werknemer.

Verscheidene landbouwbedrijven leggen zich vakkundig toe op het kweeken van voortkweekingsmateriaal van nieuwe rassen. Daartoe stellen zij deskundigen op landbouw gebied aan, die zich, meestal in jarenlangen arbeid, bezig houden met het doen van kruisingsproeven, het selecteren, enz., teneinde op die wijze nieuwe rassen te kweeken. Dikwijls heeft deze arbeid het gewenschte resultaat, vaak echter blijkt alle moeite vergeefs te zijn geweest of beantwoordt het nieuwe ras niet aan de verwachtingen, die men er van koesterde. Deze laatste zullen in den regel van commerciële aard zijn, zooals hogere oogstopbrengst, grootere wintervastheid, grootere resistentie tegen plantenziekten of andere voor den landbouwer waardevolle eigenschappen. Indien het kweeken van dergelijke rassen, hetwelk, naast een groote mate van geduld en doorzettingsvermogen, ontegenzeggelijk een niet geringe mate van intuïtie vereischt, evengoed door den enkeling kon geschieden dan dat het bedrijfsmatig werd uitgevoerd, zou er geen redelijk belang bij betrokken zijn, onder bepaalde omstandigheden het recht aan den werkgever toe te kennen. De jarenlange arbeid, die voor het kweeken

noodig is, maakt het echter voor zelfstandig werkende personen dikwijls moeilijk hun werk tot een goed einde te brengen, daar zij gedurende deze periode geenerlei inkomsten uit hun arbeid genieten, terwijl zij bovendien het risico loopen, dat achteraf hun werk geen vruchten zal afwerpen. Ook zal in vele gevallen de beschikking noodig zijn over een bedrijfsoutillage, daar voor het kweeken dikwijls het gebruik van proef- en controlevelden, kassen en/of andere hulpmiddelen noodig zal zijn. Tenslotte heeft men bij het kweeken de beschikking noodig over velerlei materiaal van rassen, weliswaar meestal slechts in kleine hoeveelheden, welke op zichzelf geen grootte waarde vertegenwoordigen, doch waarover de op zichzelf staande kweeker minder gemakkelijk zal kunnen beschikken dan een bedrijf, dat zich speciaal op het nemen van kweekersproeven toelegt.

Indien het werk van speciale kweekbedrijven nuttig wordt geacht uit een oogpunt van algemeen belang, kunnen er echter ook geen overwegende bezwaren tegen worden aangevoerd, dat dergelijke bedrijven aanspraken doen gelden op de resultaten van den kweekersarbeid, welke door hun werknemers wordt verricht. Daar het Kweekersbesluit 1941 over dit punt geen regeling bevat, zullen dergelijke aanspraken in de arbeidsovereenkomst moeten worden geregeld.

De arbeidsovereenkomst met den kweeker-werknemer.

Het verrichten van kweekersarbeid is geen bezigheid, die men in enkele verloren uren tot stand kan brengen, zoodat het verschil tusschen werk, dat gedurende den arbeidstijd tot stand komt, en resultaten, die door den kweeker in zijn vrijen tijd worden bereikt, in de meeste gevallen van weinig belang is. Toch bestaat de mogelijkheid, dat kweekers, buiten de hun opgedragen werkzaamheden, zich bezig houden met andere proeven, meestal op een geheel ander gebied dan waarop het kweekbedrijf werkzaam is. Voor het afstaan van deze resultaten ten behoeve van het bedrijf van den werkgever kunnen meestal geen steekhoudende argumenten worden aangevoerd. Een desbetreffende bepaling in de arbeidsovereenkomst zal dan ook in den regel als strijdig met de goede zeden moeten worden aangemerkt, vooral indien geen behoorlijke tegenprestatie in uitzicht wordt gesteld.

Indien het kweekersarbeid betreft, waarvoor de werknemer is aangesteld, kan er geen enkel bezwaar tegen bestaan, dat in beginsel het recht toekomt aan den werkgever. Dit laatste geldt niet alleen voor den speciaal daartoe aangestelden kweeker, doch evengoed voor andere werknemers in het kweekbedrijf, daar van hen allen verwacht mag worden, dat zij hun krachten volledig in dienst zullen stellen van het bedrijf van hun werkgever. Deze verwachting dient uitdrukkelijk in de arbeidsovereenkomst te worden uitgesproken, daar anders het kweekersrecht toekomt aan den werknemer.

De vergoeding, welke het kweekbedrijf aan de werknemers in den vorm van loonen of salarissen uitbetaalt, zal doorgaans geen voldoende belooning geacht kunnen worden voor het gemis van het kweekersrecht. Deze vergoedingen, zullen, met het oog op de niet geringe kans, dat de arbeid zonder resultaat blijft, meestal niet uitgaan boven een normaal assistenten- of consulentsalaris, zoodat er alle aanleiding zal bestaan een bepaling in de arbeidsovereenkomst op te nemen, waarbij voor eventuele resultaten een extra-belooning aan den kweeker in uitzicht wordt gesteld. Daarnaast zal hem steeds de kweekerseer moeten toekomen, door vermelding van zijn naam bij de inschrijving in het Centraal Rassenregister.

Een bijzondere vorm van belooning voor werknemers.

Het Kweekersbesluit 1941 kent een bijzondere regeling voor de wijze, waarop derden, tegen betaling van kweekersvergoeding, de resultaten van den kweekersarbeid mogen toepassen. In tegenstelling tot Octrooiwet

³⁾ Hierover uitvoeriger „E.-S.B.” van 16 December 1942, No. 1404 en 13 Januari 1943, No. 1408, Dr. J. C. van Leeuwen, „Bescherming van den intellectueelen eigendom, een rechtsvergelijkend overzicht van nieuwe vindingen op industrieel en landbouwgebied.”

en Auteurswet geeft het Kweekersbesluit aan den kweeker niet het recht de toepassing aan anderen te verbieden, doch verplicht iedereen voortkweeker van het ras tot betaling van een retributie, hetzij door een hoogere calculatie van den prijs voor het origineele zaad, hetzij door betaling van een bijdrage in het kweekersvergoedingenfonds over de hoeveelheid of oppervlakte gekeurd nabouwsaad. Dientengevolge ontvangt de kweeker, al naar gelang van de verbreiding van het door hem gekweekte ras, een dienovereenkomstige kweekersvergoeding. Deze regeling maakt het voor kweekbedrijven, die in de rechten van hun werknemers zijn getreden, betrekkelijk gemakkelijk de speciale belooning, die zij in de arbeidsovereenkomst aan hun werknemers in uitzicht hebben gesteld, op billijke wijze vast te stellen.

Indien bij de arbeidsovereenkomst een bepaald percentage van de eventueel te ontvangen kweekersvergoeding aan den werknemer wordt toegekend, zullen de door hem te ontvangen emolumenten afhangen van het succes, dat het door hem gekweekte ras in de practijk bereikt. Met het oog op de groote kosten, die in den regel op kweekbedrijven rusten, zal dit percentage volgens deskundigen meestal niet hoger mogen zijn dan 10 tot 20% van de te ontvangen vergoedingen. Door een dergelijke regeling zal de kweeker echter voldoende belang houden bij de resultaten van zijn arbeid en tevens een billijke vergoeding ontvangen voor het gemis van zijn kweekersrechten.

Ook bij het Octrooirecht en het Auteursrecht zou een overeenkomstige regeling in het arbeidscontract een heilzame werking op de verhouding tusschen werkgever en werknemer uitoefenen, al kan niet worden ontkend, dat de vaststelling van een percentage op die gebieden aanzienlijk grootere moeilijkheden met zich brengt, door het ontbreken van vaste bedragen, waarover de vergoeding moet worden berekend. Daar het in de practijk echter mogelijk is gebleken dergelijke bedragen te fixeeren in licentie-overeenkomsten en bij de heffingen van auteursrechtbijdragen, zoodra aan derden het recht tot toepassing wordt verleend, moet het ook mogelijk geacht worden de waarde van het recht te schatten, indien de toepassing door den werkgever in het eigen bedrijf zou plaatsvinden. Indien op de hierboven geschetste wijze een algemeene regeling voor de speciale belooningen mogelijk zou blijken, zou het voor de meeste uitvinders, auteurs en kweekers van groot nut zijn, indien zij hun rechten aan de werkgevers zouden moeten afstaan, daar zij op die wijze van de zorgen over de exploitatie, waarvoor zij vaak iedere geschiktheid missen, zouden worden ontheven, terwijl ook de materiele voordeelen uiteindelijk voor deze intellectuele werknemers grooter zouden blijken te zijn, indien de exploitatie aan deskundigen uit het bedrijfsleven is toevertrouwd.

Dr. J. C. VAN LEEUWEN.

VERSPREIDING DER BOEKDRUKKERIJEN IN DE GROOTE NEDERLANDSCHE GEMEENTEN.

De toeneming van het aantal boekdrukkerijen in Nederland gedurende de laatste vijf en twintig jaar is een voorwerp van voortdurend zorg geweest, aanvankelijk alleen van de vakgenooten zelf, later ook van de Overheid. Vele factoren waren oorzaak, dat dit aantal op onrustbarende wijze kon groeien: een betrekkelijk geringe uitrusting maakte de productie van drukwerk mogelijk, de vrij groote ontwikkeling der drukkersgezellen gaf hen een zekere mate van geschiktheid voor het patroonschap, de leverancierskringen waren bereid tot credietverstreking, enz. Op deze wijze breidde het aantal kleine drukkerijen zich uit, met als gevolg een algemeen ongunstig peil van prijsvorming, veroorzaakt door gebrek aan werk

en gebrek aan inzicht in eigen kostprijs bij het legertje nieuw-opgetreden ondernemers.

Het bedrijf zelf heeft zich aanvankelijk hiertegen verzet door het stellen van „vestigingseischen”, ongeveer gelijk aan die, welke de Vestigingswet Kleinbedrijf kent. Later heeft de Overheid, aan de hand van het Bedrijfsvergunningenbesluit, een onmatigen groei gebreideld.

Intusschen was het aantal boekdrukkerijen in 1940 gestegen tot ongeveer 2.700, welk aantal in Mei 1941 door verschillende omstandigheden inmiddels weer was gedaald tot 2.593¹⁾; het doorwerken van deze omstandigheden was oorzaak, dat op 1 Januari 1942 het aantal 2.512 bedroeg, van welk aantal 1.201 ondernemingen, dus ongeveer de helft, in de gemeenten boven 40.000 inwoners was gevestigd. Een gedetailleerd onderzoek naar de verspreiding er van over de verschillende steden leidt tot belangwekkende conclusies.

Staat I.

Aantal inwoners per boekdrukkerij in gemeenten boven 40.000 per 1 Januari 1942

Gemeente	Aantal inwoners	Aantal boekdrukkerijen	Aantal inwoners per boekdrukkerij
Leeuwarden	56.009	32	1.750
Hilversum	77.527	36	2.153
Leiden	79.379	35	2.268
Groningen	124.946	53	2.357
's-Hertogenbosch	50.028	20	2.501
Apeldoorn	75.485	29	2.603
Zwolle	43.901	16	2.743
Deventer	41.819	15	2.788
Dordrecht	64.311	22	2.923
Amsterdam	801.004	273	2.934
Delft	56.646	19	2.981
Den Haag	520.875	171	3.046
Amersfoort	50.279	16	3.142
Haarlem	144.064	49	3.144
Utrecht	170.547	52	3.279
Maastricht	69.316	20	3.465
Arnhem	94.657	26	3.640
Schiedam	66.499	18	3.694
Enschede	93.676	25	3.747
Rotterdam	624.024	160	3.900
Breda	75.694	19	3.998
Tilburg	101.477	23	4.412
Nijmegen	98.560	21	4.694
Hengelo (O.)	42.789	9	4.754
Eindhoven	119.541	23	5.193
Velsen	49.081	8	6.135
Heerlen	52.415	8	6.552
Emmen	50.091	3	16.697
Totaal	3.894.640	1.201	3.242

Het gemiddelde cijfer is 3.242, hetgeen dus beteekent, dat in de 28 grootste gemeenten tezamen gemiddeld één boekdrukkerij op iedere 3.242 inwoners aanwezig is. De staat toont wel aan, dat de cijfers der afzonderlijke gemeenten vaak belangrijk van dit gemiddelde afwijken; Utrecht komt het gemiddelde het meest nabij.

Alvorens tot conclusies te komen, zouden wij een tweeden staat willen raadplegen, nl. die, welke vaststelt, hoe het aantal werknemers in boekdrukkerijen in verhouding staat tot het aantal inwoners. Zegt bovenstaande staat ons iets over het aantal drukkerijen, staat II houdt rekening met het aantal werknemers, dus de capaciteit of productiegrootte der ondernemingen. Immers, de werknemers zijn te beschouwen als productie-eenheden. Eerst de beide staten tezamen veroorloven ons tot het trekken van conclusies over te gaan.

In de groep beneden het gemiddelde zijn de aantallen inwoners per werknemer in de boekdrukkerijen hoog. Een aantal hooger dan het gemiddelde, is feitelijk alleen te constataren in Haarlem, waar overigens het hooge cijfer productie-eenheden wordt veroorzaakt door de aanwezigheid van het grootste Nederlandsche grafische bedrijf, nl. dat der firma Enschede.

Wanneer wij er nu aan herinneren, dat de eerste staat aangeeft het aantal inwoners per drukkerij en de tweede staat het aantal inwoners per werknemer in de boekdrukkerij, dus per productie-eenheid, dan valt ons al aanstonds op, dat de gemeenten, die het meest met het

¹⁾ De inschrijvingsplicht bij het Rijksbureau voor de Grafische Industrie heeft veroorzaakt, dat van 1 Mei 1941 af juiste cijfers omtrent dezen tak van industrie ter beschikking staan.

Staat II.

Aantal inwoners per werknemer in boekdrukkerijen in gemeenten boven 40.000 inwoners per 1 Januari 1942

Gemeente	Aantal inwoners	Aantal werknemers in boekdrukkerijen	Aantal inwoners per werknemer in boekdrukkerijen
Haarlem	144.064	1.380	104
Zwolle	43.901	234	187
Leiden	79.379	384	206
Amsterdam	801.004	3.749	213
Utrecht	170.547	790	215
Deventer	41.819	183	226
's-Hertogenbosch	50.028	205	244
Delft	56.646	212	267
Leeuwarden	56.009	204	274
Groningen	124.946	433	290
Den Haag	520.875	1.747	292
Nijmegen	98.560	301	327
Amersfoort	50.279	151	333
Schiedam	66.499	184	360
Arnhem	94.657	258	367
Hilversum	77.527	210	370
Maastricht	69.316	182	380
Rotterdam	624.024	1.419	440
Breda	75.694	145	522
Eindhoven	119.541	229	522
Heerlen	52.415	85	616
Tilburg	101.477	163	622
Dordrecht	64.311	103	624
Hengelo (O.)	42.789	64	668
Apeldoorn	75.485	107	705
Enschede	93.676	119	790
Velsen	49.081	41	1.197
Emmen	50.091	15	3.339
Totaal	3.894.640	13.297	293

gemiddelde cijfer overeenkomen, in beide staten vrijwel dezelfde zijn: Zwolle, Deventer, Amsterdam, Delft, Den Haag, Amersfoort, Utrecht, Maastricht, Arnhem en Schiedam treffen wij hier in beide staten aan, waaruit te concluderen valt, dat de drukkerijen aldaar in aantal en omvang op normale wijze aanwezig zijn. Het valt op, dat al deze gemeenten oude steden zijn, centra van cultuur en industrie, die een geleidelijken en geen sprongsgewijzen groei hebben gekend.

Een productiecapaciteit, die dicht bij de gemiddelde ligt, constateeren wij volgens staat II te Leiden, 's-Hertogenbosch, Leeuwarden, Groningen en Hilversum, maar blijkens staat I is deze capaciteit over een zeer groot aantal (dus kleine, deels dwerg-) bedrijven verdeeld. De gevolgen daarvan voor den welstand der boekdrukkers in deze plaatsen zijn zeer schadelijk geweest. De vestiging van zo vele kleine ondernemers te Hilversum en ook te Apeldoorn is verklaarbaar: beide gemeenten hebben voor een groot deel een bevolking van rustende kleine burgers, waardoor de drukkerijen enerzijds niet tot ontwikkeling komen gelijk in industrieplaatsen, terwijl anderzijds de omgeving aanlokt om als kleine ondernemer eveneens een rustig bestaan te leiden.

De oorzaak in de vier andere gemeenten is minder duidelijk, al zal het zeker een rol spelen, dat vooral Groningen, Leeuwarden en 's-Hertogenbosch centra van cultuur, handel en nijverheid zijn met een groot omringend gebied. Vooral het aantal te Leeuwarden, bijna het dubbele van het gemiddelde, is onrustbarend. Ten slotte moge er in dit verband nog op worden gewezen, dat Apeldoorn, dat, wat aantal betreft, tot de hoogsten behoort (Staat I), wat de capaciteit betreft bijna onderaan de lijst staat (Staat II), waaruit volgt, dat ter plaatse vrijwel uitsluitend het zeer kleine bedrijf is gevestigd.

Ook in de groep van drukkerijen, die naar beneden van het gemiddelde afwijken, vinden wij vrijwel dezelfde gemeenten in beide staten, nl. Rotterdam, Breda, Tilburg, Hengelo (O.), Eindhoven, Velsen, Heerlen, Emmen en Enschede. Rotterdam heeft den achterstand, veroorzaakt door de gebeurtenissen in 1940, nog niet ingehaald; bij alle overige betreft het gemeenten, waar weliswaar industrieën zijn gevestigd, maar die daarnaast of beter daardoor tevens een zeer groote, schoksgewijze gegroeide arbeidersbevolking bezitten. Deze laatste heeft weinig behoefte aan boekdrukkerijen, waardoor het aantal beneden het gemiddelde blijft. Een andere factor, die hier zeker heeft

gewerkt, is, dat de opkomende industrie in deze plaatsen, wat het drukwerk betreft, bediend kan worden door de gevestigde drukkerijen uit de andere steden. In ieder geval heeft het aantal drukkerijen geen gelijken tred gehouden met den snellen groei dezer gemeenten. Het vrijwel ontbreken van drukkerijen en productiecapaciteit in de gemeente Emmen bewijst, dat in deze uitgestrekte plattelandsgemeente daaraan geen behoefte is.

Een afzonderlijke plaats nemen Nijmegen en Dordrecht in. Te Nijmegen is de capaciteit vrijwel met het gemiddelde overeenkomend, het aantal inwoners per drukkerij echter abnormaal hoog, hetgeen op zichzelf zou wijzen op een tekort aan drukkerijen; meer dan elders echter is de capaciteit hier in een betrekkelijk klein aantal grootere ondernemingen geconcentreerd. In Dordrecht is het juist andersom, het aantal drukkerijen nadert daar het gemiddelde, maar de capaciteit blijft verre bij het gemiddelde ten achter; inderdaad is er geen enkel groot bedrijf gevestigd.

De hier opgestelde cijfers zijn niet alleen belangwekkend om de verbreiding van het boekdrukkersbedrijf over de groote Nederlandsche gemeenten te kunnen nagaan; ze zijn ook zeer leerzaam bij de beoordeeling van de noodzakelijkheid van oprichting van nieuwe drukkerijen, wanneer de omstandigheden deze oprichtingen weer gaan medebrengen. Immers, de grootere boekdrukkerijen hebben weliswaar hun afnemerskring over het geheele land en daarbuiten, de kleinere — en dat zijn vrijwel alle nieuw op te richten ondernemingen — zijn gericht op de plaatselijke behoefte. De hier gepubliceerde staten geven mogelijk een richtlijn, waar zulke oprichtingen kunnen worden toegestaan en waar zij moeten worden afgewezen.

H. KOEHLIN.

DE TRICOTAGE- EN CONFECTIE-INDUSTRIE IN DE MIJNSTREEK¹⁾.

Het probleem „nevenindustrie in de Zuid-Limburgsche mijnstreek” is oud en veelbesproken. Wij willen hier geen opsomming geven van alle voor- en nadeelen. Zeker is, dat bepaalde factoren het ontstaan van een uitgebreide nevenindustrie — waarbij dan onder „nevenindustrie” niet verstaan worden cokesfabrieken en stikstofverwerkende bedrijven — tot nu toe tegenhielden. Tè noemen zijn o.a. de excentrische ligging van Zuid-Limburg, het ontbreken van goedkope vervoerswegen, strategische factoren enz. Even zeker is het echter, dat de aanbodzijde van de arbeidsmarkt in normalen tijd uitbreiding der nevenindustrie wettigt. En hierbij hebben wij vooral het oog op het aanbod van vrouwelijke arbeidskrachten uit de meestal kinderrijke mijnwerkersgezinnen. In dit verband volgen eenige beschouwingen over de textielindustrie in de mijnstreek.

Ontwikkeling der industrie.

Bij analyse van het historisch verloop dezer industrie moet onderscheid gemaakt worden tusschen confectie- en tricotagenijverheid.

Het beginpunt der *confectienijverheid* ligt in 1929, toen het „Fonds voor Sociale Instellingen ten behoeve der Staatsmijnen in Limburg” een confectiefabriek oprichtte te Lutterade-Geleen. Het hierbij voorzittend hoofddoel was van socialen aard, nl. het verschaffen van werkgelegenheid aan het overschot van jeugdige vrouwelijke arbeidskrachten, afkomstig uit de mijnwerkersgezinnen. Hiermede is tevens de vestiging in de onmiddellijke nabijheid van een mijnzetel verklaard. Ongeveer hetzelfde tijd leidde

¹⁾ De inhoud van dit artikel is in hoofdzaak ontleend aan een door schrijver dezes samengesteld rapport ten behoeve van het G.A.B. Heerlen. Overneming der gegevens geschiedt met toestemming van den heer Directeur van dit bureau, Mr. J. N. Metz, waarvoor wij hem hier gaarne dank zeggen.

het particulier initiatief, geboren uit directe winstbedoeling, tot vestiging van een tweede bedrijf in Heerlen. Het voorhanden zijn van een ruim afzetgebied voor mijnwerkerskleeding, alsmede van vrouwelijke arbeidskrachten, gaf hier den doorslag. Dezelfde motieven leidden in 1932 tot vestiging van een derde onderneming te Kerkrade, waar het „Fonds” in 1934 bovendien een atelier tot het vervaardigen van regenkleeding opende.

Een combinatie van sociale en economische motieven ligt eveneens ten grondslag aan de vestiging en ontwikkeling der *tricotage-industrie*. Op grond van economische factoren (gunstige vestigingsmogelijkheden in verband met de sociaal-economische structuur en de ligging van het gebied, goede afzetkansen, enz.) kwam in 1930 te Heerlen een N.V. tot oprichting eener tricotagefabriek tot stand. De Staatsmijnen verklaarden zich bereid hierin te participeeren, doch stelden de deelname in het kapitaal afhankelijk van den eisch, dat de fabriek gebouwd zou worden in het gebied tusschen de staatsmijnen Emma en Hendrik, teneinde, aan de mijnwerkersdochters geschikte werkgelegenheid te verschaffen. Gevolg was de vestiging van de N.V. Tricotage-ateliers te Treebeek. Dat een groote behoefte bestond aan een industrie, waar meisjes werk vonden, blijkt o.m. uit het feit, dat zich zonder advertentie of oproep te Treebeek ruim 400 meisjes aanboden, waarvan slechts ongeveer 50 of 12,5 % tewerkgesteld konden worden²⁾. Geschoolde weefmeesters organiseerden in hoofdzaak dit bedrijf. Een dezer vestigde zich in 1932 zelfstandig te Sittard, waar in den loop der jaren na 1930 nog een zestal fabrieken ontstond (1934: 1; 1936: 3; 1937 en 1939: 1). Het feit, dat zich telkens vroeger in loondienst werkzame weefmeesters als zelfstandige firmanten vestigden, evenals de gunstige ligging van Sittard, „de poort der mijnstreek”, verklaren deze toeneming. In dit verband werd in 1933 eveneens een fabriek opgericht te Geleen. In hetzelfde jaar vestigde zich een tweede bedrijf te Brunssum, waar reeds eenige geschoolde krachten aanwezig waren tengevolge van het bestaan der tricotage-ateliers. De jongste bedrijven — een tweetal fabrieken te Susteren, ontstaan resp. in 1937 en 1939 — vormen een neventak van het Sittardsche complex, waaruit zij rechtstreeks voortkomen.

Dat juist in de crisisjaren deze industrie in de mijnstreek een flinke vlucht nam, is in hoofdzaak toe te schrijven aan de contingenteeringsmaatregelen, waardoor ongekende uitbreidingsmogelijkheden werden geschapen.

In 1941 beschikte de mijnstreek zodoende over 11 tricotagefabrieken, 5 confectiebedrijven en 1 dekenfabriek (te Kerkrade, opgericht in 1932), tegenover 9 textiel-fabrieken, gevestigd in het overige deel van de provincie Limburg.

In tabel I geven wij eenige cijfers betreffende de ontwikkeling van de geheele industrie.

TABEL I.
Ontwikkeling der textielindustrie in de mijnstreek.

Jaar	Aantal fabrieken	Aantal arbeiders ¹⁾		
		mannen	vrouwen	totaal
1929	2	—	19	19
1930	3	5	82	87
1931	3	5	90	95
1932	6	24	249	273
1933	8	33	385	418
1934	10	31	388	419
1935	10	30	596	626
1936	13	49	642	691
1937	15	47	658	705
1938	15	58	838	896
1939	17	61	916	977

¹⁾ Aantal arbeiders (excl. employés, kantoorpersoneel, firmanten enz.) op het einde van het betreffende jaar.

Deze cijfers spreken voor zichzelf en toonen aan, dat een nevenindustrie, welke aan vrouwelijke arbeidskrachten

²⁾ Vgl. Jaarverslag der Kamer van Koophandel en Fabrieken, te Heerlen 1930, blz. 20.

werk verschaft, in de mijnstreek alleszins op haar plaats is.

Intusschen had de industrie in 1939 nog lang niet haar maximale capaciteit bereikt, al vertegenwoordigt dit jaar een hausse-tijd (sterk verhoogde binnenlandsche vraag t.g.v. oorlogsdreiging, vele legerorders, enz.): Uit gegevens, welke de ondernemers verstreken, blijkt, dat deze nijverheid bij de bestaande outillage en bij top-hausse werk kan verschaffen aan rond 1.550 arbeidskrachten.

De sociale structuur.

Elke analyse van een sociale structuur kan uit den aard der zaak slechts een momentopname zijn, daar zij slechts betrekking heeft op den vorm, welke een structuur op een bepaald tijdstip heeft. Het tijdstip, waarop alle volgende cijfers gebaseerd zijn, is het najaar van 1941.

Het dynamische karakter van het productieproces komt hierbij dus slechts ten deele tot uitdrukking, hetgeen bij onze analyse zich des te meer als een nadeel doet gevoelen, waar de mutaties in het vrouwelijk personeel vrij hoog te noemen zijn. De omvang van deze personeelswisselingen blijkt o.a. uit de cijfers, weergegeven in tabel II.

TABEL II.
Mutaties in het aantal arbeiders (zonder employé's en kantoorpersoneel).

Jaar	Aantal in 1941 aanwezige arbeiders volgens het jaar van indiensttreding		Aantal van de in 1941 aanwezige arbeiders, werkzaam op het einde van elk jaar, in procenten ¹⁾	
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
1929	—	1	—	5,2
1930	—	2	—	5,7
1931	—	—	—	3,3
1932	3	4	12,5	2,8
1933	3	11	18,2	4,7
1934	2	14	25,8	8,2
1935	2	35	33,3	11,2
1936	6	36	32,7	16,0
1937	8	55	51,1	24,0
1938	10	124	58,6	33,6
1939	10	172	72,1	49,5
1940	5	125	75,4	71,7
1941	3	122	100,0	100,0

¹⁾ Aantal van de in 1941 werkzame arbeiders, aanwezig in de diverse jaren, uitgedrukt in procenten van het totaal aantal op het einde van elk jaar werkzame personen.

Uit deze cijfers blijkt, dat 77,4 % van de in 1941 in dienst zijnde meisjes minder dan 4 jaren werkzaam waren. Bij de mannen was dit percentage lager, m.n. 53,8 %. Uit nauwkeurige cijfers, betreffende het personeelsverloop, welke een fabriek verschaft, blijkt, dat de som van de in elk jaar toegevloede en uitredende meisjes rond 150 tot 200 % uitmaakte van het aantal meisjes, aanwezig op het einde van elk jaar.

Deze abnormaal hooge personeelswisselingen hangen ten nauwste samen met de milieu's, waaruit de meisjes afkomstig zijn. Met uitzondering van een vrij gering percentage vrouwen, dat afkomstig is uit midden-, boeren- en arbeidersstand excl. mijnarbeiders (vooral te Sittard en Susteren), komen nagenoeg alle meisjes voort uit mijnwerkersgezinnen. Deze hoofdcategorie treedt meestal vroegtijdig in het huwelijk en bovendien vormt haar loon slechts een betrekkelijk, geringe en veelal niet noodzakelijke aanvulling van het gezinsinkomen. Vandaar, dat geen dringende redenen voor deze vrouwen aanwezig zijn om zeer lang in dienst te blijven.

Dit is vooral een ongelukkige omstandigheid, in verband met het feit, dat de fabrieken zelf hun personeel moeten scholen. Ook wanneer de leerling-meisjes een industrijschool (naaischool e. d.) bezocht hebben, zijn ze in den aanvang in de fabriek veelal nog als ongeschoold te beschouwen, daar bedoelde scholen niet zijn aangepast aan de eischen der industriele bedrijven. In deze laatste immers moeten de meisjes veelal beschikken over de vaardigheid om electrisch gedreven machines te bedienen, terwijl zij in de scholen uitsluitend met handmachines arbeiden. Bovendien houden geschoolde naaisters zich

afzijdig van het fabriekswerk, daar zij als huisnaaisters meestal méér kunnen verdienen.

Ondanks het feit, dat de samenstelling van het personeel hier dus wel aan een zeer groote wisseling onderhevig is, heeft een structuuranalyse toch wel degelijk zin, aangezien, ook wanneer men de mutaties verdisconteert, het wezen der sociale structuur in dit geval ongeveer gelijk blijft, in verband met de milieu's van herkomst, de leeftijden, de beroepen der arbeidskrachten, enz. Daardoor blijft derhalve de sociaal-economische beteekenis voor de mijnstreek, ondanks de wisselingen, van tijdstip tot tijdstip in wezen dezelfde.

Uit het bovenstaande is reeds gebleken, dat de industrie in hoofdzaak werkgelegenheid biedt aan vrouwelijke arbeidskrachten. Wij geven hieromtrent wederom eenige cijfers in tabel III.

TABEL III.

Aantal arbeidskrachten, aanwezig in 1941, volgens werkgemeenten.

Werkgemeente	Personen behorende tot het eigenlijke bedrijf				Personen in algemeen dienst ¹⁾		Totaal	
	Bedrijfsleiders enz.		arbeiders		mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
	m.	vr.	m.	vr.				
	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.
Kerkrade	1	4	7	157	3	6	11	167
Brunssum	2	5	7	112	8	13	17	130
Heerlen	1	1	—	40	2	1	3	42
Oude mijnstreek	4	10	14	309	13	20	31	339
Sittard	3	1	21	221	9	13	33	235
Geleen	—	5	4	115	3	9	7	129
Susteren	—	1	1	37	1	—	2	38
Nieuwe mijnstreek	3	7	26	373	13	22	42	402
Totaal	7	17	40	682	26	42	73	741

¹⁾ Technisch, administratief en handelspersoneel, magazijnbedienden, enz.

Zij maken 91 % uit van het totale in loondienst werkzame personeel; 94 % van deze vrouwen behoort tot het eigenlijke bedrijf. De industrie levert daarentegen slechts weinig werkgelegenheid op voor mannen. Slechts 9 % der werkkrachten behoort tot het mannelijk geslacht. Daarvan komen 63,4 % voor rekening van het eigenlijke bedrijf. Dit wil nochtans niet zeggen, dat deze mannen in economisch opzicht onbelangrijke functies vervullen. Speciaal de tot het eigenlijke bedrijf behorende mannen toch vormen, daar zij in hoofdzaak bedrijfsleiders dan wel wevers zijn, de eigenlijke kern van de industrie.

Blijkens tabel III dragen nieuwe en oude mijnstreek in ongeveer gelijke mate bij tot de werkgelegenheid. De beteekenis dezer werkgelegenheid voor de mijnstreek, opgevat als sociaal-economische eenheid, wordt nader geaccentueerd door een analyse van de verhouding woon-werkgemeente. Cijfers hieromtrent zijn vervat in tabel IV.

TABEL IV.

Verhouding van woon- en werkgemeenten in 1941.

Wonende in:	Aantal arbeidskrachten					
	Absolute aantallen			Procentuele cijfers		
	mannen	vrouwen	totaal	mannen	vrouwen	totaal
Werkgemeente	48	482	530	65,7	65,0	65,1
Elders in de mijnstreek	24	248	272	32,9	33,5	33,4
Buiten mijnstreek	1	11	12	1,4	1,5	1,5
Totaal	73	741	814	100,0	100,0	100,0

Tweederde van de totale werkgelegenheid komt ten goede aan de bevolking der werkgemeenten, het overige gedeelte nagenoeg geheel aan het overige gebied in de mijnstreek.

Uiteraard zijn niet alle werkgemeenten even „autochtoon”. Voor de verschillende werkgemeenten bedroeg het percentage van het aantal vrouwelijke arbeiders, behorend tot het eigenlijke bedrijf, dat woonachtig was in de werkgemeente zelf, achtereenvolgens voor:

Kerkrade 89,2 %, Brunssum 53,6 %, Heerlen 40,0 %, Sittard 67,2 %, Geleen 47,0 % en Susteren 95,0 %. De gemeenten Kerkrade en Susteren zijn dus het meest gesloten — verklaarbare feiten, indien men bedenkt, dat beide plaatsen vrij excentrisch gelegen zijn. De overige gemeenten — midden in nieuwe of oude mijncentra gelegen — zijn gemakkelijker te bereiken en trekken dus meer arbeidsters van buitenaf.

Nog scherper wordt de beteekenis der werkgelegenheid voor de mijnstreek belicht, indien men de verhouding woon- en geboorteplaats naast elkaar zet, zooals dit in tabel V gedaan is.

TABEL V.

Verhouding geboorte-woonplaats der arbeiders behorende tot het eigenlijke bedrijf.

Geboren of wonend in	Aantal arbeiders			
	mannen		vrouwen	
	geboren	wonend	geboren	wonend
Werkgemeente Elders in mijnstreek	17	29	330	455
Buiten mijnstreek	6	11	204	220
	17	—	148	7
Totaal	40	40	682	682

Bij de vrouwen blijken 48,3 % in de werkgemeente zelf, 29,9 % elders in de mijnstreek en 21,8 % buiten de mijnstreek geboren te zijn. Bedenkt men nu enerzijds, dat de 7 buiten de mijnstreek wonende vrouwen ook wel daarbuiten geboren zullen zijn en anderzijds, dat van de 141 overige buiten de mijnstreek geboren vrouwen zeker 95 % met haar gezin (mijnwerkers!) geïmmigreerd zal zijn en dus niet door de industrie zelf naar de mijnstreek is getrokken, dan zal rond 97 % der arbeidsters op het tijdstip der dienstneming in de mijnstreek zelf gewoond hebben, waaruit dus blijkt, dat de industrie, sociaal gezien, aan haar doel beantwoordt: werkgelegenheid verschaffen aan meisjes, wonende in de mijnstreek zelf.

Anders is dit met de mannen gesteld. Wel is 57,5 % der arbeiders ook in de mijnstreek zelf geboren, waarvan 42,5 % in de werkgemeente zelf, doch 42,5 % is geboren buiten de mijnstreek. Bedenken wij, dat deze laatste categorie in hoofdzaak bestaat uit geschoold personeel (wevers, coupeurs e.d.), die rechtstreeks uit de Nederlandse textielcentra en uit het Duitse industriegebied door den onderhavigen bedrijfstak naar de mijnstreek aangekomen zijn, dan is het duidelijk, dat de industrie voor mannen, wonend in de mijnstreek zelf, van nagenoeg geen beteekenis is.

Uit een nadere analyse van de beroepsstructuur der vrouwen, bleek, dat het hoofdcontingent der arbeidsters (68 %) bestond uit naaisters, terwijl bij de mannen de groep wevers het hoofdaandeel had (57,5 %). Betrekken wij tevens de beroepen, die vroeger door de vrouwen werden uitgeoefend, in de beschouwing, dan verkrijgen we het volgende beeld:

Vroeger beroep	Aantal
Geen	518
Zelfde beroep	81
Diensthode	64
Winkelbediende	10
Fabrieksarbeidster	4
Overige beroepen	5

Verreweg het grootste gedeelte der vrouwen oefende dus, voordat zij op de fabriek kwamen, geen beroep uit — werd derhalve zeker gerecruteerd uit de mijnwerkersbevolking zelf.

Bij de mannen wederom een geheel ander beeld: 40 % van hen oefende vroeger eenzelfde beroep uit. Bestudeering van het grondmateriaal leerde, dat deze groep, op één man na, geboren was buiten de mijnstreek! Een bevestiging dus van de bewering, dat de industrie haar geschoolde mannelijke arbeidskrachten van elders betreft.

In tabel VI geven wij eenige cijfers betreffende den leeftijdsopbouw.

TABEL VI.
Leeftijdsopbouw van de personen in loondienst.

Leeftijdsklasse	mannen	vrouwen	totaal
Jonger dan 15 jaar	—	8	8
15—19	12	346	358
20—24	21	308	329
25—29	14	54	68
30—34	10	13	23
35—39	9	6	15
40—44	3	1	4
45—49	1	3	4
50—54	1	1	2
55 e.o.	2	1	3

Bij de mannen is de leeftijdsopbouw zeer gezond te noemen: 80,8 % van de arbeiders behoort tot den vol-productieven leeftijd (20 tot 54 jaar), terwijl de verdeling over de 3 jongste leeftijdsklassen zeer gunstig is, in verband met scholing in het bedrijf.

De vrouwen daarentegen leveren een beeld op van „eeuwige jeugd” — niettemin een zeer gevaarlijk beeld, daar 45,3 % van haar behoort tot den half-productieven leeftijd, terwijl bovendien nog 40,4 % tot de „jeugdige” leeftijdsklasse van 20—24 jaar behoort. De oorzaken zijn uiteraard gelegen in de hoge mutatiefrequentie. De gevolgen zijn uitgesproken nadeelig met het oog op de continuïteit van het productieproces; het proces van telkens weer afvloeien, aanleeren, scholen, wéér afvloeien, werkt stagneerend, is niet efficiënt en kan alleen verholpen worden door nog sterker mechanisatie, wat uiteraard lijnrecht tegen de ontstaansredenen der industrie gericht is, óf door mannenarbeid; hetgeen technisch niet wel mogelijk en sociaal-economisch niet aanvaardbaar is.

Conclusies.

Mede in verband met de eenzijdige ontwikkeling der industriele structuur van de mijnstreek zal de onderhavige bedrijfstak, bij opleving na den oorlog, moeten worden gestimuleerd. Economisch is dit verantwoord op grond van de levensvatbaarheid der industrie. In sociaal opzicht draagt zij bij tot verhooging van het welvaartspeil, daar een krachtige ontwikkeling der industrie een belangrijke uitbreiding van de werkgelegenheid voor meisjes, afkomstig uit mijnwerkersgezinnen en woonachtig in de mijnstreek, beteekent. Evenwel zullen enkele maatregelen van boven af én in onderling overleg met de ondernemers niet mogen uitblijven en wel:

1. Ter voorkoming van kapitaalsversnippering en onvoldoende rendement is het allereerst noodzakelijk, dat het ontstaan van nieuwe kleine fabriekjes wordt tegengegaan, daar deze in elk geval onder de optimale bedrijfs-grootte liggen, terwijl zooveel mogelijk de bestaande outillage dient te worden geperfectionneerd, waarbij eveneens het doel moet zijn den meest economischen bedrijfsomvang te bereiken.

2. Stabilisatie en stimuleering van de arbeidsreserve is noodzakelijk. In dit verband zal het van groot belang zijn, dat de industrie haar geschoolde mannelijke arbeidskrachten zal kunnen behouden, waar toch de mijnstreek zelf hierin zeker niet op korten termijn kan voorzien. Ongeschoolde meisjes zijn in voldoende mate voorhanden, doch geoeefende vrouwelijke arbeidskrachten ontbreken of vloeien snel af. Maatregelen zullen derhalve noodzakelijk zijn, welke erop gericht zijn de personeelwisselingen te beperken, waardoor dus het bestaande arbeidspotentieel voor langere tijd behouden blijft, terwijl de arbeidsreserve in dit opzicht zal moeten worden geactiveerd.

Nu zal het zeer moeilijk zijn de hoge mutatiefrequentie der vrouwen te drukken, daar de oorzaken, welke aan deze personeelwisselingen ten grondslag liggen, slechts moeilijk kunnen worden weggenomen. Toch ware m.i. met twee maatregelen wel iets positiefs te bereiken, m.n.

a. In de eerste plaats zullen de loonen verbeterd en gestabiliseerd dienen te worden, waartoe een verhoogde arbeidsprestatie, door middel van betere scholing en continuïteit der arbeidsters de voorwaarde zal zijn. In verband met de mogelijke conjunctuurschommelingen zal deze stabilisatie niet tot verstarring mogen ontaarden, waarbij vooral van belang is, dat wijzigingen in het loonpeil door de ondernemers gezamenlijk worden doorgevoerd, rekening houdend met het loonaandeel in hun kostprijs. Hierdoor en tevens door toezicht vanwege het bevoegde arbeidsbureau ware dan tenminste een overmatig overlopen van de eene fabriek naar de andere te voorkomen.

b. Hand in hand met het genoemde punt zou echter een politiek van veel verderstreckende beteekenis moeten gaan. Hiertoe zal men moeten beginnen met het werkelijke begin, n.l. met een algemeen ingerichte beroepskeuzevoorlichting van meisjes, welke de lagere school verlaten. Zij, die krachtens psychotechnisch onderzoek in aanmerking komen voor de textielindustrie, zullen dan in de gelegenheid gesteld moeten worden om een vakschool te volgen, welke aangepast is aan de eischen van de industrie zelf. Wanneer op deze school blijkt, dat het meisje voldoende geschikt is en genoeg ambitie heeft voor een functie in een textielabriek, zal zij voor de keuze gesteld moeten worden, óf wel een schriftelijk contract te teekenen, waarbij zij zich verplicht enkele jaren (naar behoefte én naar leeftijd te bepalen) in de branche werkzaam te zijn, óf wel de school te verlaten. Op deze wijze zullen de ondernemers er zeker van zijn, dat zij 1e. geoeefende krachten ter beschikking zullen krijgen en 2e. meisjes, die enkele jaren in de branche werkzaam zullen blijven.

Een voornaam punt bij dit alles zal zijn de wijze en de mate, waarop, c.q. waarin, de ondernemers zouden willen samenwerken. Een systeem van een tot dit doel gevormde afzonderlijke organisatie, onder toezicht en medewerking van de Overheid, zou m.i. in dit opzicht tot goede resultaten kunnen voeren.

3. Tenslotte is er een derde punt, waaraan zowel Overheid als bevoegd arbeidsbureau de nodige aandacht zullen moeten besteden en dat is de dagelijkse migratie. Het is een eisch, welke in sociaal zoowel als in economisch opzicht gesteld moet worden, dat de dagelijkse migratie, de forensenbeweging, gereguleerd zal worden. Ook in dit opzicht is het voor de betrokken partijen van het grootste belang, dat de weg naar het werk den minsten weerstand ontmoet. Bij analyse van het grondmateriaal bleek bijv., dat 34 in de gemeente Sittard wonende meisjes in de gemeente Geleen werkten, terwijl 16 in Geleen wonende meisjes te Sittard werkzaam waren. Gelijke verhoudingen doen zich voor tusschen de werkgemeenten Brunssum en Heerlen, Brunssum en Kerkrade, Heerlen en Kerkrade, terwijl voorts meisjes, woonachtig in een gemeente, welke vlak bij een bepaalde werkgemeente ligt, werkzaam zijn in een veel verder gelegen werkgemeente. Het spreekt vanzelf, dat maatregelen in dit opzicht genomen zullen moeten worden, doch uiteraard dan niet als individueele maatregelen, doch in het kader van een algemeene sociale ordening, die gebaseerd is op, uit wetenschappelijke studie voortgekomen, „survey's” en op daarmee gepaard gaand praktisch inzicht. Als zodanig kan het probleem der dagelijkse migratie niet op zichzelf worden bezien, doch slechts binnen het algemeene vraagstuk van het geheele arbeidsbestel, waarbij zich o.a. problemen t.a.v. de sociale mobiliteit zullen voordoen.

Resumeerend: de tricotage- en confectienijverheid vervult in de mijnstreek een nuttige, zoo niet onontbeerlijke functie. Zoo zij niet bijdraagt tot een belangrijke

verhooging van het welvaartspeil, dan helpt zij toch mede tot het productiefmaken van een anders werklooze leeftijdsperiode van het jonge meisje, dus tot productie, die de eenige bron is van welvaart. Doch, vooral door het vraagstuk der personeelswisseling, zal zij gericht moeten zijn, zoowel door samenwerkende ondernemers als door Overheid, waarbij het sociale probleem in het middelpunt van de ordeningsgedachte zal moeten staan.

J. J. VAN DE VENNE.

AANTEKENINGEN.

DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING VAN DENEMARKE IN 1943.

Over het geheel genomen vormde het afgelopen jaar voor het economische leven van Denemarken een voortzetting van de ontwikkeling in 1942. Diverse beperkte verschuivingen in op- dan wel neerwaartsche richting deden zich voor, doch van belangrijke discontinuïteiten kan niet worden gesproken.

De ingrijpende wijzigingen op politiek terrein van einde Augustus komen in de thans beschikbare economische jaarindices niet tot uitdrukking.

Niettemin verdienen eenige aspecten van de economische situatie in Denemarken — zooals deze wordt geschetst in het jaaroverzicht van „Statistiske Efterretninger” van 15 Januari 1944 — de aandacht, met name van Nederlandsche lezers; werd niet in het verleden meermalen gewezen op de vele punten van overeenkomst in economisch-structureel opzicht tusschen beide landen?

Geldovervloed en prijspeil.

Evenals vrijwel alle landen heeft ook Denemarken te kampen met het complex van typische economische oorlogsmoeilijkheden, dat men met zwevende koopkracht, goederenschaarste en prijsstijging pleegt aan te duiden. Het afgelopen jaar heeft eenige belangrijke acties in dezen strijd te zien gegeven, welke blijkens de prijsindices niet zonder resultaat zijn gebleven; de prijzen, welke reeds in 1942 tot rust waren gekomen, zijn nl. in 1943 per saldo niet noemenswaard veranderd.

De koopkracht steeg in belangrijke mate, zoowel relatief als absoluut. Enerzijds daalden de goederenvoorraden en in het algemeen de hoeveelheid goederen, welke voor de consumptie der bevolking beschikbaar kwam, anderzijds nemen de geldinkomens van groote groepen der bevolking voortdurend toe, o.a. door buitengewone werkzaamheden, welke niet tot een vergroot goederenaanbod op de markt leidden, terwijl de werkloosheid zeer gering en de investeringsmogelijkheden sterk beperkt waren.

Het totaal der buitenlandsche tegoeden van de banken steeg in 1943 met meer dan 1.900 mill. kronen. Dit is slechts voor een gering deel toe te schrijven aan de buitenlandsche handelsbeweging — het uitvoeroverschot bedroeg plm. 50 mill. Kronen —, doch het vindt voornamelijk zijn oorzak in voor buitenlandsche rekening binnenslands geleverde goederen, alsmede voor buitenlandsche rekening in Denemarken en elders verrichte diensten. Eenige andere actiefposten daalden tesamen met plm. 45 mill. Kronen.

Men trachtte een inflationistische prijsbeweging allereerst te voorkomen met de gebruikelijke prijsbeheersingsbepalingen, alsmede door diverse handelsovereenkomsten en speciale prijsnivelleringsmaatregelen. Daarenboven werden met de wetten van 3 Juli 1942 en 8 Juli 1943 eenige speciale maatregelen genomen om de groote geldruimte te neutraliseeren, welke op een zekere „binding” daarvan neerkomen ¹⁾.

Het effect van deze laatste komt vooral tot uiting in

¹⁾ Men zie hierover ook: „Enkele aspecten van de Deense financiële politiek” door J. Zijlstra in „E.-S.B.” van 18 Nov. 1942.

een drietal passiefposten op de balans der Deensche Nationale Bank, te weten het gewone en een speciaal tegoed van het Departement van Financiën, alsmede het zgn. Folio-Konto. Deze drie posten stegen van December 1942 op December 1943 tesamen van 1.537 op 2.935 mill. Kronen. De hierboven geschetste koopkrachttoeneming van netto ca. 1.850 mill. Kronen werd aldus voor een aanzienlijk deel geabsorbeerd. Niettemin resulteerde o.a. nog een stijging van de biljettencirculatie met ongeveer 375 mill. Kronen.

Van alle bij de Nationale Bank berustende tegoeden was in November 1943 ongeveer 2.400 mill. Kronen „gebonden”, ingevolge de meergenoemde speciale maatregelen, tegen plm. 1.260 mill. Kronen in December 1942; hiervan maakten in December 1943 730 mill. Kronen deel uit van het speciale tegoed van het Departement van Financiën, één en ander als provenu van overeenkomstig de genoemde wetten verkochte waardepapieren, gevordeerde belastingen, e.d.

Het „Folio-Konto” steeg met ruim 1.000 mill. Kronen. Dit bestaat o.a. uit het meerendeel der extra-kasmiddelen van het particuliere en spaarbankwezen, zulks ingevolge de aanvullingen van 8 Juli 1943 op de Bank- en Spaarbankwetten. Verder stonden nog dergelijke middelen op andere speciale rekeningen bij de Nationale Bank uit.

Dat ondanks de groote inleggingen bij de spaarbanken het aandeel dezer instituten in de „gebonden” kasmiddelen slechts 80 mill. Kronen was, berust op het feit, dat een groot deel der inleggingen met 6 maanden opzegging geschiedde, waarvoor „binding” niet verplicht is.

Als onderdeelen van de maatregelen tegen de groote geldruimte moeten voorts nog genoemd worden het door den Staat opnemen van een 5 jarige 2½ pCt. leening en een 10 jarige 3 pCt. leening, waarop de intekening nog open staat. Bovendien werden in November en December reeds twee 20 jarige 4 pCt. leeningen opgenomen van elk 60 mill. Kronen, welke de middelen voor het treffen van maatregelen ter opvoering der bedrijvigheid na den oorlog moeten verschaffen. Ten slotte hebben ook nog eenige gemeentelijke leeningen het hunne tot opnemings van onbelegde gelden bijgedragen.

Het resultaat van één en ander is geweest, dat de groot-handelsprijzen (1935 = 100) van 1942 op 1943 slechts van 213 op 214 stegen; van de kleinhandelsprijzen zijn de cijfers voor October 1942 en 1943 resp. 166 en 167.

Geld- en kapitaalmarkt.

De rentestand vertoont nog neiging tot dalen, want ofschoon na 1942 de conversie-activiteit in het afgelopen jaar grotendeels tot rust is gekomen, zijn de obligatiekoersen (1935 = 100) sedert Februari 1943 weer met 6 punten tot 109 gestegen, zoodat hernieuwde conversies niet uitgesloten moeten worden geacht.

De aandeelenkoersen (1935 = 100) vertoonden een voortdurende stijging van 119 in Februari tot 138 in October, waarbij vooral scheepvaart-aandeelen op den voorgrond traden.

Het bedrag der openbare aandeelenemissies steeg van 18,1 mill. Kronen in 1942 tot 29,4 mill. Kronen in 1943.

De wisselkoersen in Kopenhagen bleven het geheele jaar onveranderd: Marken 1,918, Ponden 19,35, Dollars 4,79.

Landbouw en veeteelt ²⁾.

De oogstresultaten waren in het afgelopen jaar bijzonder goed, de kwantitatieve stijging tegenover 1942 bedroeg bijna 10 % (t.o.v. het gemiddelde over 1934—1938 bijna 7 %). Het sterkst was de toeneming der productie van aardappelen, daarentegen vertoonden suikerbieten een daling. De officieel vastgestelde prijzen bleven

²⁾ Men zie ook: „De Deensche landbouw in 1942” door Ir. M. K. Hylkema in „E.-S.B.” van 11 Augustus 1943, blz. 256 e.v.

in hoofdzaak onveranderd, behoudens een recente toeslag-regeling voor hen, die ten volle aan hun inleveringsplicht hebben voldaan.

Voor dierlijke producten waren de voortbrengingscijfers (in mill. kg.) als volgt:

	1942	1943	1943 in % van 1938
Melk	3.338	3.810	70
Boter	459	475	66
Rund- en kalbsvleesch	154	106	68
Varkensvleesch	121	175	60
Eieren	38	35	28

De vermindering van den rundveestapel kwam tot staan; de betrekkelijk gunstige oogst in 1942 leidde zelfs tot een kleine stijging, welke o.a. weerspiegeld wordt in de daling der vleeschproductie. De varkensstapel steeg van zomer 1942 op zomer 1943 met 2/3, daarna steeg hij zelfs tot het dubbele van 1942. Vergeleken met het „normale” vooroorlogsche jaar 1938 waren de verhoudingscijfers voor:

Paarden	106 %
Rundvee (totaal)	99 %
Melkkoeien	90 %
Varkens	71 %
Kippen	54 %

De relatief sterkere daling der productie dan die van de grootte der veestapel vindt zijn verklaring o.a. in een naar verhouding evenzeer grooteren teruggang in het veevoederverbruik (van 1937/38 tot 1942/43 verliep het indexcijfer daarvan als volgt: 100—99—91—76—69—84).

Ook op dit terrein werden de diverse vastgestelde prijzen vrijwel onveranderd gehandhaafd, waarop van overheidswege toeslagen aan de producenten worden verstrekt.

De werkgelegenheid in den landbouw was in 1943 een weinig lager dan in 1942, de loonen in dezen bedrijfstak stegen evenwel in belangrijke mate, en wel (in vergelijking met het voorafgaande jaar) per 1 November 1942 met 15 % en per 1 November 1943 met 20 %.

Van de bedrijfsuitkomsten in den landbouw geeft onderstaand overzicht een beeld.

Bedrijven	Netto resultaat in Kronen per ha.		Rendement van het geïnvesteerde kapitaal	
	1942—'43	1941—'42	1942—'43	1941—'42
— 10 ha.	175	145	4,0	3,4
10 — 50 ha.	180	147	6,2	5,1
boven 50 ha.	179	159	7,6	6,8
Totaal	179	149	5,9	4,9

Ondanks de stijging der productiekosten, waarvan de helft voor rekening van de arbeidskosten komt, zijn de netto-uitkomsten verbeterd. De prijzen van landelijke bezittingen stegen licht, doch van een ontwikkeling als te onzent, waar de markt vrijwel stagneert, schijnt geen sprake te zijn, gezien de nog vrij talrijke transacties in landelijk onroerend goed, ook betreffende verkoopen aan niet-landbouwers.

Industrie, Handel en Verkeer.

Na bovenstaande, meer uitvoerige beschouwingen zullen wij met eenige korte opmerkingen hierover volstaan.

De index van de industriële bedrijvigheid (1935 = 100) steeg voor het gemiddelde over Januari—November 1942 op 1943 van 105 tot 110; de productie-index steeg voor dezelfde perioden van 89 tot 94. Met betrekking tot de bouwnijverheid valt het op, dat deze, na tot dusverre nog betrekkelijk bevredigend te zijn geweest, thans ook de moeilijkheden van materiaalgebrek gaat ondervinden en aanzienlijk terugloopt.

De goederenimport steeg van 1.210 tot 1.235 mill. Kronen van 1942 op 1943, de in 1939 ingetreden daling kwam hiermede tot stilstand. De overeenkomstige cijfers voor den uitvoer waren 1.053 en 1.300 mill. Kronen, waarbij ook hier de daling een einde nam en zelfs voor een belangrijke stijging plaats maakte, waardoor het invoer- in een uitvoeroverschot verkeerde. De in- en uitvoerprijzen bleven nagenoeg gelijk.

Van de handelsvloot staat slechts 1/3 deel onder toezicht der reederijen, omtrent het lot van de rest is weinig bekend.

Het — vooral locale — personenvervoer der spoorwegen nam, op grond van moeilijkheden in het verkeer met bussen, auto's en rijwielen, sterk toe. W. GLASTRA.

STATISTIEKEN.

STAND VAN 's RIJKS KAS.

Vorderingen	15 Jan. 1944	22 Jan. 1944
	in guldens	in guldens
Saldo van 's Rijks Schatkist bij De Nederlandsche Bank	85.158.969,90	67.322.061,26
Saldo b. d. Bank voor Ned. Gemeenten	957.102,0	449.144,33
Voorschotten op ultimo Dec. 1943 aan de gem. verstrekt op aan haar uit te keeren hoofdsom der pers. bel., aand. in de hoofdsom der grondbel. en der gem. fondsb. alsmede o.p. op die belastingen en op de vermogensbelasting	26.048.415,97	26.048.415,97
Voorschotten aan Ned.-Indië ¹⁾	324.244.521,49	324.193.890,93
Idem voor Suriname ¹⁾	8.703.887,58	8.703.340,08
Idem voor Curaçao ¹⁾	95.986,55	95.986,55
Kasvord. wegens creditverstreking a. h. buitenland	16.012.028,—	16.012.028,—
Daggeldleeningen tegen onderpand	—	—
Saldo der postrek. van Rijks-comptabelen	284.539.660,—	302.812.022,20
Vordering op het Alg. Burg. Pensioenfonds ¹⁾	—	—
Vordering op andere Staatsbedr. en instellingen ¹⁾	160.730.491,78	151.566.710,49

Verplichtingen		
Voorschot door De Ned. Bank ingevolge art. 16 van haar octrooi verstrekt	—	—
Voorschot door de Ned. Bank in rekg.-crt. verstrekt	—	—
Schuld aan de Bank voor Ned. Gemeenten	—	—
Schatkistbiljetten in omloop	6.706.000,—	6.706.000,—
Schatkistpromessen in omloop	3.102.800.000,— ¹⁾	3.102.800.000,— ¹⁾
Daggeldleeningen	—	—
Zilverbons in omloop	217.040.309,—	217.040.309,—
Schuld op ultimo Dec. 1943 aan de gem. wegens a. h. uit te keeren hoofds. d. pers. bel., aand. i. d. hoofds. d. grondb. e. d. gem. fondsb. alsmede o.p. op die bel. en op de vermogensbelasting	—	—
Schuld aan het Alg. Burg. Pensioenfonds ¹⁾	3.150.542,46	3.150.542,46
Id. aan het Staatsbedr. der P. T. en T. ¹⁾	648.423.573,24	648.423.573,24
Id. aan andere Staatsbedrijven ¹⁾	819.648,20	819.648,20
Id. aan div. instellingen ¹⁾	446.038.217,18	446.038.217,18

¹⁾ In rekg.-crt. met 's Rijks Schatkist. ²⁾ Rechtstreeks ondergebracht bij De Nederlandsche Bank nihil.

DE NEDERLANDSCHE BANK.
(Voornaamste posten in duizenden guldens)

Data	Munt, muntmateriaal en deviezen ¹⁾	Binnenl. wissels openmarktpapier, beleeningen, voorschotten a/h. Rijk en diverse rekeningen ¹⁾	Totaal activa	Totaal opsch. schulden
24 Jan. '44	4.277.620	145.646	4.492.726	4.341.668
17 " '44	4.223.864	151.469	4.447.407	4.298.622
10 " '44	4.230.231	143.678	4.396.066	4.250.078
3 " '44	4.147.220	134.220	4.362.287	4.218.856
27 Dec. '43	4.145.538	135.198	4.360.008	4.217.827
20 " '43	4.101.690	136.106	4.317.792	4.175.745
13 " '43	4.050.895	142.211	4.265.450	4.124.821
6 Mei '40	1.173.319	248.256	1.474.306	1.424.016

Data	Bankbiljetten in omloop	Saldi in R/C	Bankhassig-natiën en diverse rekeningen	Saldo Rijk R/C (D/C)	Schatkist-papier rechtstr. ondergebracht
24 Jan. '44	3.552.668	788.952	82.181	C. 153.609	—
17 " '44	3.527.932	770.647	79.903	C. 178.425	—
10 " '44	3.514.600	735.167	77.396	C. 192.228	—
3 " '44	3.511.514	707.131	74.691	C. 182.234	—
27 Dec. '43	3.477.519	740.019	73.503	C. 106.903	—
20 " '43	3.423.806	751.938	73.082	C. 119.567	—
13 " '43	3.383.718	741.045	71.753	C. 120.239	—
6 Mei '40	1.158.613	255.174	10.230	C. 22.962	—

¹⁾ Ingevolge de verordening 58/1943 (d.d. 26 Juni) zijn de posten „Correspondenten in het buitenland” en „Buitenlandsche betaalmiddelen (excl. pasmunt)”, voorheen begrepen in de „Diverse rekeningen”, vanaf 5 Juli opgenomen onder de buitenlandsche portefeuille, in onzen staat samengevat als „deviezen”.

Alfabetische Index Overheidsmaatregelen op economisch gebied

(Zie voor den alfabetischen index Overheidsmaatregelen in 1943 het Jaarregister 1943, laatste bladzijde)

	Blz.		Blz.
Administratieplicht	27, 55	Scheidsgerecht Voedselvoorziening	41
Algemeen Vestigingsverbod	55	Sierteelt	43
Ambacht	27	Steunverleening a. Stillegelegde Bedrijven	40, 55
Arbeidszaken	27, 55	Suikerbieten e. d.	41
Bank- en Credietwezen	41	Tabak	40
Belastingzaken	41	Textiel	40
Betalingsverkeer met het buitenland	27	Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek	41
Handel	27, 55	Tuinbouw	41
Heffingen	41, 55	Vee	41
In- en Uitvoer	28	Veevoeder	41
Industrie	27, 55	Vestigingswet Kleinbedrijf	41
Kamers van Koophandel	40	Visscherij	41
Landbouw	41	Vlas	41
Monopolieproducten	55	Zaden	41
Omzetbelasting	41	Zuivel	41
Opheffing Centrales	40		
Organisatie Bedrijfsleven	27		
Pluimvee	41		
Prijsgeregelingen	40		

Binnenkort verschijnt:

DE KOLENVOORZIENING VAN NEDERLAND

door

Dr. A. DE GRAAF

Publicatie No. 35 van het Nederlandsch Economisch Instituut

Uitgave van De Erven F. BOHN N.V. — Haarlem

Binnenkort verschijnt:

DE LANDBOUW ALS BRON VAN VOLKSBESTAAN IN NEDERLAND

samengesteld
door Ir. D. J. MALTHA
met medewerking van
anderen

Publicatie No. 36 van
het Nederlandsch Eco-
nomisch. Instituut

Uitgave: **DE ERVEN
F. BOHN N.V., Haarlem**

Dr. P. J. Verdoorn:

Ontwikkeling en druk der constante kosten

Publicatie No. 33 A
van het Nederlandsch Economisch Instituut

Prijs f 2.50*

(Prijs voor leden en donateurs van het N.E.I. f 1.85;
bestellen bij het N.E.I.).

Verkrijgbaar in den boekhandel

UITGAVE: DE ERVEN F. BOHN N.V., HAARLEM

Hypotheekbanken en Woningmarkt in Nederland

door

Ch. GLASZ

15de publicatie van
het Nederlandsch
Economisch Instituut

Prijs f 1.55*

(Prijs voor donateurs en
leden van het N.E.I. f 1.10;
bestellen bij het N. E. I.).

Verkrijgbaar in den boekhandel

Uitgave:

De Erven F. Bohn N.V. — Haarlem

De Scheepsbouwnijverheid in Nederland

door **Ir. J. W. Bonebakker**

Publicatie no. 16 van het Nederlandsch Economisch Instituut

Prijs f 1.55*

Donateurs en leden **f 1.10**; bestellen bij het N. E. I.

Verkrijgbaar in den boekhandel

Uitgave van De Erven F. Bohn N.V. — Haarlem

Koninkl. Nederlandsche Boekdrukkerij
H. A. M. ROELANTS
SCHIEDAM

Onze terzake-kundige staf is te allen
tijde voor gratis advies te Uwer
beschikking. Tel. 69300 (3 lijnen)